

дарамнъ, глїице въ себѣ, ꙗкоже и Лїдіе,
Исповѣданїе, ВЪРЪ.

Р

Ѣрви въ єдинаго Бга, Оца вездѣ
ЗОЛОТИЙ ВІК ПАТРИСТИКИ IV-V СТ. ДН

СВ. АТАНАСІЙ ВЕЛИКИЙ

■

БЕСІДА

ПРО

ВОЧОЛОВІЧЕННЯ

СЛОВА І ЙОГО ЯВЛЕННЯ

НАМ ЗА ТІЛОМ

И въ зшедшаго на нбїа, и сѣдїщаго

ЗОЛОТИЙ ВІК ПАТРИСТИКИ IV-V СТ.

СВ. АТАНАСІЙ ВЕЛИКИЙ

**БЕСІДА ПРО
ВОЧОЛОВІЧЕННЯ
СЛОВА
І ПРО ЙОГО ЯВЛЕННЯ
НАМ ЗА ТІЛОМ**

31

ДЖЕРЕЛА ХРИСТІЯНСЬКОГО СХОДУ
СЕРІЯ ЗАСНОВАНА У 1999 РОЦІ

СВІЧАДО

Львів • Видавництво “Свічадо” • 2018

УДК 27-766
А 92

Переклад із грецької:
ієрм. Онуфрій (Олег Кіндратишин)
Художнє оформлення
Мар'яни Пелех

На обкладинці:
фрагмент *Символу віри* із Службника, Львів 1646.

св. Атанасій Великий

А 92 **Бесіда про вочоловічення Слова і про його явлення нам за тілом /**
св. Атанасій Великий ; пер. із гр. ієрм. Онуфрій (Олег Кіндратишин). – Львів :
Свічадо, 2018. – 80 с. (серія «Джерела Християнського Сходу»)
ISBN 978-966-938-232-0

1700 років тому могутнім акордом прозвучала *Бесіда про вочоловічення Слова і про його явлення нам за тілом* св. Атанасія Олександрійського (+373), звернена до світу, що потребував євангелізації. Це апологетично-догматичний богословський трактат, у якому стисло викладено християнську доктрину про ізбавління людини через вочоловічення Слова Божого. Пропонуємо переклад із грецької цього знаменитого твору, так актуального у наш час нової євангелізації.

УДК 27-766

Вступ

Св. Атанасій Великий (+373 р.), єпископ Олександрії Єгипетської, увійшов у історію як великий борець за перемогу та утвердження християнської істини вираженої нікейським *Символом віри* (325 р.), за непохитну вірність якому переніс аж п'ять заслань.

Один із перших його творів *Бесіда про вочоловічення Слова і про його явлення нам за тілом* [Λόγος περί τῆς ἐν ἀνθρώπῳσεως τοῦ Λόγου, καὶ τῆς διὰ σώματος πρὸς ἡμᾶς ἐπιφανείας αὐτοῦ // *De incarnatione Verbi*] – апологетично-догматичний богословський трактат, обґрунтований і переконливий виклад християнської доктрини про ізбавління людини. Бесіда звернена до світу, який потребує євангелізації. Близькість до християнських апологетичних творів 2 ст. та відсутність антиаріанської полеміки наводить на думку про раннє датування цього твору бл. 318 р., натомість інші дослідження вказують, що трактат міг постати у своїй остаточній формі у період першого заслання у м. Трірі, у 335-337 рр.

Бесіда про вочоловічення Слова має за мету висвітлити сотеріологічне питання: *Чому Бог людиною стався?* Уже з перших рядків анонсовано завдання твору: *щоб змогти збагнути причину явлення в тілі так величного Отцевого Слова* (1,3). *Спаситель – безплотний по природі і є Словом, однак із чоловіколюбства й доброти Отця свого, заради нашого спасіння, він явився нам у людським тілі* (1,3).

Викладення доктрини про спасіння людини через вочоловічення Слова Божого представлено у трьох етапах:

1. Створення людини на образ і подобу Божу:

Благий Бог з *небуття* усе створив своїм Словом, Господом нашим Ісусом Христом. А людям Бог дарує щось більше: він не просто створив їх, як усіх безсловесних істот, але на свій образ створив їх, уділивши їм і силу свого Слова, щоб ... люди змогли перебувати у блаженстві, живучи істинним життям, справді життям святих [ангелів] у раю (3,3).

2. Первородний гріх та зіпсуття людини:

Та люди відвернувшись від умоспоглядання Бога, а замисливши собі й затіявши зло ... підпали під проречений засуд смерті ... підпадали тлінню, і смерть, воцарившись, оволодівала ними (4,4). Люди у своїх прогрішеннях на певних межах не спинились ... не спиняючись на якомусь одному злі, але вигадуючи все нові і нові, стали ненаситні в чиненні гріхів. Бо перелюби були й злодійства повсюдно, убивствами й грабежами сповнена була цілком вся земля. І не дбали про закон через зіпсуття і неправду; усяке ж зло чинили всі поодиночі й гуртом. Міста проти міст воювали, й народи проти народів підіймались; чварами й бойовищами розкраювана була вся земля, бо кожен заповзято змагався у беззаконні (5,3-4).

3. Вочоловічення Слова та віднова образу Божого в людині:

Людина не була спроможна сама себе спасти. Заради нас і нашого ради спасіння Слово стало тілом: *Наша провина* стала причиною його зішестя, і наш проступок викликав чоловіколюбство Слова ... ми стали приводом для його втілення, і заради нашого спасіння він виявив чоловіколюбіє і в людськiм тілі народився і з'явився (4,2-3).

Доступними словами роз'яснюючи таїнство нашого спасіння, св. Атанасій розглядає, немовби, дилему, що постала перед Богом. З однієї сторони, *недоладно було, щоб Бог,*

давши закон, що людина смертю помре, якщо порушить заповідь, а людина після порушення би не помирала, і Боже слово було би порушеним (6,3). А з іншої сторони, не було би достойним благості Божої, щоб раз створені словесні (розумні) істоти і причасні Слова його, загинули і повернулись назад до небуття через тління (6,4-5). Отож, коли ... такі творіння погибали, то що належало робити Богу благому сущому? Залишити так, щоб тління мало силу над ними, і щоб смерть панувала над ними? Яка ж бо потреба була, щоб вони були на початку створені? Бо краще було, щоб вони й не були створені, ніж щоб створені були покинуті і загинули (6,7). Оскільки Слово Отцеве суще і понад усе суще, то відповідно воно єдине було в силі відновити світ і воно єдине було спроможним за всіх постраждати і клопотати за всіх перед Отцем (7,5).

Саме тому безплотне, і нетлінне, і нематеріальне Боже Слово приходять на нашу землю ... сходячи до нас своїм чоловіколюб'єм та явленням (8,1). Від нас взявши тіло подібне до нашого ... видаючи його на смерть за всіх ... щоб, з однієї сторони ... був скасований закон щодо тління людей ... а з іншої сторони, щоб людей, що обернулися до тління, знову повернути до нетління, й оживотворити їх від смерті (8,4). Бо пропав би людський рід, якщо б всіх Владика і Спасителя, Син Божий, не прийшов покласти кінець смерті (9,4).

Тління було би припинено в людях не інакше як доконечно через смерть; Слово ж не могло померти, безсмертним будучи і Сином Отця; ради цього Слово бере на себе тіло, яке могло померти, щоб воно, причасне слову, ... залишилось нетлінним, і щоб відтак у всіх припинилося тління благодаттю воскресіння. Тому ... Слово взяло на себе тіло, приносячи його на смерть, а цим приношенням подібного Слово відразу усувало смерть від усіх подібних (9,1).

Вершиною богословської думки *Бесіди про вочоловічення Слова* є вчення про обоження людини. Слово Боже стало людиною, щоб ми стали богами: *Бо Воно вочоловічилось, щоб ми стали обоженими, і Воно явило себе через тіло, щоб ми здобули поняття про невидимого Отця, і Воно перетерпіло наругу від людей, щоб ми успадкували нетління* (54,3).

Християнське вчення нерозривно пов'язане із праведним чеснотливим життям: *Бо без чистого мислення та без наслідування життя святих ніхто не зміг би збагнути слова святих* (57,2).

Eleuterio F. Fortino, *Incarnazione e salvezza secondo S. Atanasio di Alessandria* // Chiesa e Religione, 18.12.2007.

A. Camplani, *Atanasio di Alessandria* // Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane, I, 614-635.

Atanasio, *L'incarnazione del Verbo* (ed. E. Bellini) // Collana di Testi Patristici, 2. Roma 1976.

Творения иже во святых отца нашего Афанасия Великого Архиепископа Александрийского. Часть первая. Свято-Троицкая Сергиева Лавра 1902.

Переклад здійснено із:

Athanase d'Alexandrie, *Sur l'incarnation du Verbe* (ed. Ch. Kannengiesser) // Sources Chrétiennes, 199. Paris 1973.

Сотворення і падіння людини

1. ¹ Ми достатньо розглянули у попередній бесіді¹ деякі докази з багатьох про оману язичників щодо ідолів і про їхні забобони; як вони їх на початку вимислили, бо через своє зіпсуття люди вигадали собі служіння ідолам. Втім по Божій благодаті ми сповістили дещо і про божество Слова Отця, і про його промисел та силу в усьому; і що благий Отець Словом усе впоряджає, і все ним рухається і в ньому оживотворяється (пор. *Ді* 17,28). Нумо ж продовжимо з вірою благочестивою, о блаженний і воістину христолюбивий, й викладемо про вочоловічення Слова та представимо про його божественне нам явлення, яке юдеї очорнюють, над яким греки насміхаються (пор. *ІКр* 1,22), а якому ми поклоняємося, щоб через видиме умалення Слова тим паче ти мав більше до нього благоговіння. ² Бо чим більше осміюється воно у невірних, тим подає більше свідчення про своє божество; те, що люди не розуміють, вважаючи неможливим, те воно являє можливим (пор. *Мт* 19,26); і те, що люди осміюють як непридатне, те воно своєю благістю влаштовує добре пригожим; і те, що люди, мудруючи, висміюють як людське, те воно силою своєю появляє божественним (пор. *ІКр* 1,17-25). Повалюючи фантазії про ідолів своїм позірним умаленням через хрест, Слово незримо переконує насмішників і невіруючих визнавати його божество і силу. ³ Викладаючи про це, слід споминати

¹ Йдеться про попередній твір св. Атанасія *Contra Gentes*.

раніш повідане, щоб змогти збагнути причину явлення в тілі так величного Отцевого Слова; і не подумай, що Спаситель поніс на собі тіло, підлягаючи порядку природи, але [збагни], що він – безплотний по природі і є Словом, однак із чоловіколюбства й доброти Отця свого, заради нашого спасіння, він явився нам у людським тілі.⁴ А нам, викладаючи про це, годиться перше сказати про створення світу і про Бога, Творця його, щоб таким чином [стало ясно, що] і відновленню творіння належало звершитися Словом, яке створило його на початку², бо, якщо б хтось і розсудив, то не покажется нічого суперечливого [в тому], що Отець і спасіння світу сподію у Слові, яким світ сотворив.

2. ¹ Створення світу і всього створіння багато пояснювали по-різному, і хто як захотів, так і окреслив. Бо одні кажуть, що усе виникло само собою і випадково, як епікурейці, які вигадують, що у світі немає провидіння над усім, висловлюючись всупереч очевидному і явному.² Бо якщо усе виникло само собою без провидіння, як вони вважають, то усе мало би просто появитися і бути однаковим, а не різним. Бо немовби в одному тілі усе мало би бути сонцем або місяцем, і в людях усе тіло мало би бути рукою, або оком, або ногою. Тепер же так не є, але бачимо, що одне є сонцем, друге місяцем, третє землею, і знову-таки в людським тілі, одне є ногою, друге рукою, третє головою. А такий порядок дає зрозуміти, що не само собою це виникло, але вказує, що йому передує причина, з якої можна збагнути, що є Бог, який і впорядкував, і все сотворив.³ А інші, серед яких і великий у греків Платон, розказують, що Бог створив світ із раніш існуючої і нествореної матерії, бо Бог не міг би створити нічого, якщо б ра-

² Спасительне діло Христове передається поняттям ἀνακαίνισις – відновлення творіння у значенні нового творіння. Бог створив світ Словом, яке згодом, ставши Людиною (вочоловічення), відновлює світ.

ніш не існувала матерія; як і для теслі мусить раніше існувати дерево, щоб він зміг з нього щось виготовити. ⁴ Та не знають ті, що це кажуть, що тим приписують Богу безсильність; бо якщо він сам не є причиною матерії, але творить єство цілковито із вже існуючої матерії, то він виявляється безсилим, який не може без матерії сподіяти нічого з того, що існує; як безперечно і тесля безсилий, бо не може без дерева виготовити нічого з потрібних речей. Бо за цією гіпотезою, якщо б не було матерії, Бог не вчинив би нічого. І як його ще називати творцем і сотворителем, якщо спроможність творити він одержав від іншого буття, а саме від матерії? Якщо це так, як вони гадають, то Бог буде лише митцем, а не творцем буття, якщо він лише обробляє вже існуючу матерію і сам не є причиною матерії. Та й взагалі він навіть не міг би називатися творцем, якщо він не творить матерії, з якої походять створіння. ⁵ А єретики вимишляють собі іншого творця всього, окрім Отця Господа нашого Ісуса Христа, і в великій сліпоті про це велемовлять. ⁶ Коли ж Господь до юдеїв каже: *Хіба ви не читали, що Творець від початку створив їх чоловіком і жінкою, і мовив: Тому покине чоловік батька й матір свою і пристане до своєї жінки, і будуть вони двоє одним тілом (Мт 19,4-5)*, а далі вказуючи на Творця мовить: *Що, отже, Бог получив, людина хай не розлучає (Мт 19,6)*, як же вони вводять створіння Отцеві чуже? Якщо за Йоаном, який виражає усе оцими словами: *Ним постало все, і ніщо не постало без нього (Йо 1,3)*, як же міг би бути інший творець, крім Отця Христа?

3. ¹ Ці речі вони вигадують. А божественне вчення і віра згідна з Христом відкидає як безбожність їхнє пустослів'я. Бо навчає воно, що ані само собою усе не виникло, позаяк світ не без провидіння, ані з раніш існуючої матерії, адже Бог не безсильний, але з небуття і з абсолютно і в жоден спосіб неіснуючого Бог через Слово сотворив всесвіт до буття, як

мовить через Мойсея: *На початку сотворив Бог небо й землю (Бт 1,1), а через вельми корисну книгу Пастиря: Перш за все вір, що єдиний є Бог, який усе сотворив і впорядкував, і привів з небуття до буття (Пастир Єрми, наказ 1,1),* ² на що вказує і Павло, кажучи: *Вірою ми знаємо, що світ сотворений словом Божим, так що видиме з невидимого постало (Євр 11,3).* ³ Бо Бог благий, а радше він – джерело благоді; благий же не заздрить нічому. Тому не відмовляючи в існуванні нічому, він з небуття усе сотворив своїм Словом, Господом нашим Ісусом Христом. Помилувавши людський рід перед усім земним творінням, і побачивши, що за своєю природою люди неспроможні перебувати назавжди, Бог їм дарує щось більше: він не просто створив їх, як усіх безсловесних (нерозумних) живих істот на землі, але на свій образ сотворив їх, уділивши їм і силу свого Слова, щоб, маючи, немовби, якісь відтінки Слова і ставши словесними (розумними), люди змогли перебувати у блаженстві, живучи істинним життям, справді життям святих [ангелів] у раю. ⁴ Та знаючи знову-таки, що свобідна воля людська може хилитися і в одну і в другу сторону, попередньо Бог убезпечив законом і місцем дану людям благодать. Бо увівши їх до свого раю, дав їм закон, щоб, якщо збережуть благодать і будуть добрими, то матимуть у раю життя безпечальне, і безболісне, і безтурботне, і понад це обіцянку нетління на небесах; а якщо порушать закон і, відвернувшись, стануть лихими, то зазнають тління у природній смерті і більше не житимуть в раю, але поза ним потім умираючи, залишатимуться у смерті і у тлінні³. ⁵ Це ж

³ Тут вперше з'являються два терміни дуже вживані у цьому творі:

1. нетління (ἀφθαρσία) означає безсмертність, незнищеність, не-псування;
2. тління (φθορά) означає загибель, знищення, зруйнування, розпад, зіссуття, гниття, розкладання.

і божественне Писання передрікає, коли Бог особисто промовляє: *З усякого дерева в раю їстимеш; з дерева ж пізнання добра й зла не їстимете з нього, бо того самого дня, коли скуштуєте, смертю помрете»* (Бт 2,16-17). А смертю помрете, що значить, як не лише вмирати, але й залишатися у тліні смерті?⁴

4. ¹ Може, дивуєшся, чому ми, мавши намір промовляти про вочоловічення Слова, зараз викладаємо про початки людей. Але й це для цілі нашого викладу не є чужим. ² Бо необхідно нам, промовляючи про прихід до нас Спасителя, сказати і про початки людей, щоб ти розумів, що наша провина стала причиною його зішестя, і наш проступок викликав чоловіколюбство Слова, щоб Господь прийшов до нас і з'явився між людьми. ³ Бо ми стали приводом для його втілення, і заради нашого спасіння він виявив чоловіколюбіє і в людській тілі народився і з'явився. ⁴ Так, отже, Бог сотворив людину, і побажав, щоб людина перебувала у нетлінні; але люди, цим знехтувавши і відвернувшись від умоспоглядання Бога, а замисливши собі й затіявши зло, як про це сказано в попередній бесіді (*Contra Gentes*, 3), підпали під проречений засуд смерті, й не перебували вже надалі такими, якими були створені, але так мислячи, підпадали тлінню, і смерть, воцарившись, оволодівала ними. Бо переступ заповіді повертав їх до стану згідно їх природи, щоби, як з небуття були сотворені, так і заслужено зазнали з часом тління до небуття⁵. ⁵ Бо якщо люди, маючи природу, що колись була небуттям, явленням і чоловіколюб'ям Слова були покликані до

⁴ Тут розрізняється проста природна смерть і смерть із втратою нетління. Першій смерті людина підлягає, оскільки є творінням, а другій – через непослух Богові.

⁵ Людина за своєю природою тягнеться до небуття, але Бог дав їй можливість продовжувати жити, бо створив її на свій образ.

буття, то покинувши мислення про Бога і звернувшись до небуття (бо небуттям є зло, а буттям є добро, бо походить від сущого Бога), відповідно стали позбавленими буття вічного. А це значить, померши, перебувати у смерті і тлінні.⁶ Бо людина по природі смертна, оскільки з небуття походить. І через подобу до Сущого, якщо б її берегла через умоспоглядання Бога, людина вгамувала би природне тління і перебувала б нетлінною, як мовить Премудрість: *Послух законам – заповідь нетління* (Муд 6,18); будучи ж нетлінною, відтак людина би жила як Бог; так і божественне Писання десь зазначає це, кажучи: *Я мовив: Ви – боги й сини Всевишнього усі ви. Ви ж як люди помираєте і як один з князів падаєте* (Пс 81,67).

5.¹ Справді, Бог не лише з небуття сотворив нас, але й благодаттю Слова дарував нам жити згідно з Богом. А люди, відвернувшись від вічного й за радою диявола повернувшись до тлінного, самі стали винуватцями свого тління у смерті; адже, будучи, як вище сказано, тлінні по природі, завдяки ж участі Слова люди уникнули би [тління] по природі, якщо б перебували добрими.² Бо із-за наявного у них Слова і природне тління до них би не наближалося, як і каже Премудрість: *Бог створив людину для нетління й на образ своєї вічності; а через заздрість диявола смерть увійшла у світ* (пор. Муд 2,23-24); коли це сталося, люди почали вмирати, і тління відтепер у них буяло, дужче, ніж по природі, змагаючи весь людський рід настільки, наскільки проти них використало Божу погрозу за порушення заповіді.³ Бо й люди у своїх прогрішеннях на певних межах не спинились, але потрохи все далі простираючись, дійшли відтак до непомірного, спочатку будучи відкривачами зла й самі на себе смерть накликавши і тління; а згодом до неправди повернувшись і перевершивши всяке беззаконня, не спиняючись на якомусь одному злі, але вигадуючи все нові і нові, люди стали ненаситні в чинен-

ні гріхів. ⁴ Бо перелюби були й злочинства повсюдно, убивствами й грабежами сповнена була цілком вся земля. І не дбали про закон через зісуття і неправду; усяке ж зло чинили всі поодинці й гуртом. Міста проти міст воювали, й народи проти народів підіймались; чварами й бойовищами розкраювана була вся земля, бо кожен заповзято змагався у беззаконні. ⁵ Не було від цього далеко і протиприродне, але як сказав Христовий свідок апостол: *Бо їхні жінки змінили природні вживання на протиприродні; так само і чоловіки, полишивши природні вживання з жінкою, розпалилися своєю пожадливістю один до одного, чинячи ганьбу, чоловіки на чоловіках, і приймаючи на собі самих належну плату свого блуду (Рим 1,26-27).*

«Дилема» перед Богом

б. ¹ Коли ж через це ще дужче смерть запанувала, і тління людей поражало, тоді людський рід загибав, наділена розумом (словом) і створена на образ Божий людина руйнувалася, і Богом створене діло пропадало. ² Бо і смерть, як я раніш сказав, мала силу над нами ще й по закону, і неможливо було уникнути закону, адже Богом він установлений з причини переступу; те, що сталося, було на правду недоладним і водночас негожим. ³ Бо недоладно було, щоб Бог прорікши слово сказав неправду, так щоб, коли він дав закон, що людина смертю помре, якщо порушить заповідь, а людина після порушення би не помирала, і Боже слово було би порушеним. Бо Бог не був би правдомовним, якщо він сказав, що ми помremo, а людина би не помирала. ⁴ З іншої сторони негоже би було, щоб раз створені словесні (розумні) істоти і причасні Слова його, загибнули і повернулись назад до небуття через тління. ⁵ Справді, не було би достойним благості Божої, щоб створені ним істоти були поражені тлінням через обман укоєний дияволом людям. ⁶ А особливо було б негоже, щоб Божий твір [явлений] в людях був знищений чи через їхнє недбальство, чи через демонський обман. ⁷ Отож, коли наділені розумом (словом) істоти були підвладні тлінню і такі творіння погибали, то що належало робити Богу благому сущому? Залишити так, щоб тління мало силу над ними, і щоб смерть панувала над ними? Яка ж бо потреба була, щоб вони були на початку створені? Бо краще було, щоб вони й не були

створені, ніж щоб створені були покинуті і загинули.⁸ Якщо Бог створивши не звертає увагу на те, що його діло підпало під тління, то з такого недбання більше би пізнавалося безсилля, а не благість Божа, ще більше, ніж якщо б він на початку людину і не створював.⁹ Справді, якщо б Бог її не створив, то це не вважалося би за безсилля, а якщо створив, викликавши її до буття, то це було би вельми недоладно, щоб творіння загинували, і перш за все недоладно з огляду на Творця.¹⁰ Отож, належало не залишати так, щоб люди були забрані тлінням, тому що це було би негоже і недостойно Божої благості.

7.¹ Але як і це мало статися, так і з іншої сторони знову-таки перед Богом – слухний принцип: щоб Бог виявився істинним у даному ним законі про смерть; бо недоладно би було, щоб заради нашої користі та збереження виявився неправдомовним Бог, Отець істини.² Отож, у такій ситуації що би мало статися, або що Бог мав би вчинити? Вимагати від людей покаяння за переступ? Адже це би вважалося чимось достойним Бога, розуміючи, що як через переступ люди підпали тлінню, так через покаяння повернулись би назад до нетління.³ Але покаяння не убезпечувало би справедливості по відношенню до Бога, бо він знову-таки залишався би неправдомовним, якщо б люди не були підвладні смерті; до того ж покаяння не скасовує того, що по природі, а тільки припиняє прогрішення.⁴ Справді, якщо б було лише порушення, й за ним би не слідувало тління, то покаяння би вистачало. Якщо ж колись відбувся переступ, люди стали підвладними тлінню по природі і стали позбавлені благодаті по [Божому] образу, то що інше мало статися? Або кого було потрібно для такої благодаті і повернення до життя, як не Бога Слова, який і на початку з небуття світ сотворив?⁵ Бо йому належало і тлінне

до нетління знову привести, і понад усе справедливість зберегти по відношенню до Отця⁶. Оскільки Слово Отцеве суще і понад усе суще, то відповідно воно єдине було в силі відновити світ і воно єдине було спроможним за всіх постраждати і клопотати за всіх перед Отцем.

⁶ Упала людина може покаятися за непослух, але не може визволити себе від тління, яке наступило через непослух. Це може зробити тільки Слово через втручання, яке можна порівняти із втручанням при створенні.

Перемога над смертю і дар нетління

8. ¹ Саме тому безплотне, і нетлінне, і нематеріальне Боже Слово приходить на нашу землю, хоч і раніш не було анітрохи далеко (пор. *Ді* 17,27). Бо жодна частина творіння не залишилась позбавленою Слова; воно ж, перебуваючи разом зі своїм Отцем, наповнило усе поміж усім. Та воно приходить, сходячи до нас своїм чоловіколюб'єм та явленням. ² І побачивши, що наділений розумом (словом) людський рід погиває, і що смерть царює над людьми через тління; а також бачачи, що погроза за переступ дає тлінню завзято держатись над нами, і що недоладно було б, щоб закон був скасований перш, ніж був сповнений; бачачи теж і негожість у тому, що сталося, бо пропадало те, чого Слово було творцем; бачачи також, що людська злоба переходить всякі межі, бо мало-помалу люди до нестерпності примножили її собі на шкоду; а також бачачи, що всі люди – підлеглі смерті, Слово виявило милість до роду нашого, й неміч нашу пожаліло, і до тління нашого зійшло, і владу смерті не стерпіло, щоб не загинуло створіння, і щоб не виявилось марним діло Отця його щодо людей, Слово бере на себе тіло, і тіло не чуже нашому. ³ Бо не просто прийти в тілі побажало і не лише явитися бажало, бо якщо б лише явитися бажало, воно б могло і через інше потужніше тіло здійснити своє богоявлення, але Слово бере наше тіло, і то не просто, але від пречистої і непорочної, неіскусомужної Диви, чисте тіло й воістину неторкнуте єднанням з мужем. Бо Слово, будучи могутнім і Творцем світу, у Діві споруджує собі самому храм – тіло, і робить його

своїм, немов інструмент, даючи в ньому пізнати себе і в ньому живучи. ⁴ І таким чином, від нас взявши тіло подібне до нашого, бо всі ми підлеглі тліні смерті, видаючи його на смерть за всіх, Слово приносило його Отцю; і звершуючи це з любові до людей, щоб, з однієї сторони, оскільки всі вми-
рали, у ньому був скасований закон щодо тління людей (по-
заяк влада цього закону сповнилась у тілі Господньому, і цей
закон більше не має місця по відношенню до подібних Сло-
ву людей), а з іншої сторони, щоб людей, що обернулися до
тління, знову повернути до нетління, й оживотворити їх від
смерті присвоєнням собі тіла і благодаттю воскресіння, зни-
щуючи ними смерть, немов соломую вогнем.

9. ¹ Бо Слово побачило, що тління було би припинено
в людях не інакше як доконечно через смерть; Слово ж не
могло померти, безсмертним будучи і Сином Отця; ради цьо-
го Слово бере на себе тіло, яке могло померти, щоб воно, при-
часне Слову, що понад усім, було достатнім, щоб померти за
всіх, і через Слово, що жило в нім, щоб тіло залишилось не-
тлінним, і щоб відтак у всіх припинилося тління благодаттю
воскресіння. Тому як вільну від усякої вади жертву і прино-
шення Слово взяло на себе тіло, приносячи його на смерть,
а цим приношенням подібного Слово відразу усувало смерть
від усіх подібних. ² Бо суще понад усе Слово Боже, прино-
сячи свій храм й інструмент-тіло як викуп за всіх, достатньо
відшкодовувало борг своєю смертю; і як спів-сущий усім за
подібним тілом нетлінний Син Божий належно зодягнув усіх
у нетління обітницею воскресіння. Бо й саме тління у смерті
вже не має місця по відношенню до людей заради Слова, яке
поселилося між ними через одне тіло⁷. ³ І коли великий цар

⁷ Христове тіло як індивідуальне тіло є його власним, але представляє увесь людський рід: його смерть сплачує борг усіх і його нетління пере-
дається усім.

увійшов у якесь велике місто і поселився в нім в однім домі, то неминуче таке місто удостоюється великої честі, і вже жоден ворог, ані розбійник нападаючи не руйнує його, а радше це місто вважається достойним всякої турботи заради царя, що поселився в однім його домі; так сталося і при Царі всього. ⁴ Бо коли він прийшов на нашу землю і поселився в однім з подібних до нашого тілі, тоді, нарешті, припинився всякий злочинний замір з боку ворогів проти людей, і було знищено тління смерті, яке справдна їх змагало. Бо пропав би людський рід, якщо б всіх Владика і Спаситель, Син Божий, не прийшов покласти кінець смерті.

10. ¹ І справді найбільше личило благості Божій це велике діло. Бо якщо цар, укріпивши дім чи місто, а через недбальство жителів його завоюють загарбники, то зовсім не нехтує ним, але, оскільки це власне діло його, то захищає й рятує його від загибелі, глядячи не на недбальство жителів, але на те, що подобає йому; вельми більше Бог Слово всеблагого Отця не понехтував створеним ним людським родом, що до тління зійшов, але стер прийшлу смерть приношенням власного тіла, а недбальство людей виправив своїм навчанням, усе людське [єство] своєю силою направивши. ² А це й від мужів-богословів самого Спасителя пересвідчитися може кожен, читаючи їхні писання, де вони мовлять: *Бо любов до Христа спонукує в нас цю думку: Коли один умер за всіх, то всі вмерли. А він умер за всіх, щоб ми жили вже не для самих себе, а для того, хто за нас умер і воскрес з мертвих, для Господа нашого Ісуса Христа (пор. 2Кр 5,14-15); і знову: А бачимо Ісуса, який за те, що перетерпів смерть, увінчаний славою і честю, який на малу хвилину був нижче ангелів, щоб благодаттю Божою zazнати за всіх смерти (Єв 2,9).* ³ Далі Писання показує і причину, чому не комусь іншому, окрім самого Бога Слова, необхідно було вочоловічитися, кажучи:

Годилось бо йому, – заради якого все і через якого все, що ввів багато синів у славу, – вдосконалити стражданням того, хто дав почин їхньому спасінню (Єв 2,10). А ці слова означають, що нікого іншого не було, щоб витягнути людей із тління, що їх спіткало, окрім Слова Божого, яке на початку їх сотворило. ⁴ *А що ради жертвоприношення за подібні тіла й саме Слово взяло на себе тіло, на це вказують Писання, кажучи: А що діти були учасниками тіла і крові, то й він подібно участь у тому брав, щоб смертю знищити того, хто мав владу смерті, тобто диявола, і визволити тих, що їх страх смерті все життя тримав у рабстві (Єв 2,14-15).* ⁵ *Бо Слово жертвоприношенням власного тіла і поклато кінець закону, що був проти нас, і початок життя нам обновило, надію воскресіння подавши; бо позаяк через людей смерть запанувала над людьми, тому знову через вочоловічення Слова Божого сталося знищення смерті і воскресіння життя, як каже христоносний муж: Бо тому, що через чоловіка смерть, через чоловіка й воскресіння мертвих. Як бо в Адамі всі вмирають, так у Христі й оживуть усі (1Кр 15,21-22), і так далі. Бо нині вже не як засуджені помираємо, але як ті, що мають воскреснути, очікуємо спільного всіх воскресіння, яке свого часу з'явить Бог (1Тим 6,15), який і здійснив його, і дарував.* ⁶ *Це перша причина вочоловічення Спасителя. А також і зі сказаного далі кожен зможе пізнати, що його благе до нас прищестя благорозумно здійснилось.*

Відновлення людини на образ Божий

11. ¹ Бог, маючи владу над усіма, коли творив своїм Словом людський рід, побачивши теж неміч природи його, як неспроможна вона сама від себе Творця пізнати й анітрохи розуміння Бога осягнути; адже Він – нероджений, а творіння – з небуття сотворені, і Він – безплотний, а люди – нанизу десь утворені за тілом, і взагалі, створінням багато бракує для розуміння і пізнання Сотворителя; то зі свого боку помилювавши рід людський, позаяк благим будучи, Бог не зоставив людей позбавленими знання про себе, щоб і саме буття [для них] непотрібним не виявилось. ² Яка бо користь бувши створеними не пізнати свого Творця? Або як могли би бути словесними (наділеними розумом) ті, що не пізнали Слово Отця, яким і були створені? Бо ніщо й не мало би відрізнити їх від безсловесних (істот не наділених розумом), якщо нічого більше крім земного не спізнавали б. Для чого ж і створював їх Бог, як не тому, що захотів, щоб вони пізнавали його? ³ Для того, щоб цього не сталося, будучи благим, Бог наділяє їх своїм образом Господа нашого Ісуса Христа, і творить їх на свій образ і подобу, щоб через таку благодать, осягаючи розумом образ, тобто Слово Отця, люди змогли через нього досягти розуміння Отця, і, пізнаючи Творця, щоб люди жили справді щасливим і блаженним життям. ⁴ Але люди навпаки, безумні, знехтувавши, таким чином, даною їм благодаттю, настільки відвернулись від Бога і настільки затьмарили свою

душу, що не лише позабули поняття про Бога, але й повидумували собі одні за другими інші [божества]. Бо ж замість істини зобразили собі ідолів, і віддали перевагу несущому над сущим Богом, служачи *створінню радше, ніж Творцеві* (Рм 1,25), і що найгірше, що Божу честь переносили на дерево, на камінь і на всяку матерію та людей, і гірше від цього чинячи, як і в попередній бесіді сказано (*Contra Gentes*, 8-9).⁵ Настільки ж вони нечестиві були, що крім того і демонам поклонялися і богами їх проголошували, їхні бажання виконуючи. Бо й жертвоприношення тварин безсловесних і людей заколення, як і сказано раніш, принуки їхні виконували, утискаючи себе все більше їхніми укусами.⁶ Тому і вчилися чаклунства у них, і віщуни по різних місцях вводили в оману людей, і причини свого народження й існування кожен приписував зорям та всяким небесним [тілам], не розмишляючи ні про що, що понад видиме.⁷ І взагалі все було переповнене нечестям та беззаконням, а тільки Бог і Слово його непізнані були, хоч не втаїв він себе без вісті від людей, і не просто знання про себе їм подавши, але різноманітно і через багатьох оте [знання] для них розгорнувши.

12.¹ Бо ж достатньо було по образу благодаті, щоб пізнати Бога Слова і через нього Отця, та Бог, знаючи неміч людей, подбав і про їхнє недбальство, щоб якщо б вони занедбали пізнання Бога почерез себе самих, то щоб споглядаючи на діла творіння, не перебували в невіданні щодо Творця.² Оскільки ж людське недбальство до гіршого помалу опускалося, то Бог знову-таки подбав і про таку їхню неміч, пославши закон і пророків їм доступних, щоб якщо й поглянути на небо вони б не захотіли та пізнати Творця, то щоб мали навчання поблизу⁸. Бо люди від людей скоріше можуть на-

⁸ Тут ясно вказані три дороги пізнання Бога: душа, світ і об'явлення Закону та пророків.

вчитися про вищі речі. ³ Отож, люди мали можливість, поглянувши на величчя неба і зауваживши гармонію створінь, пізнати їхнього Правителя – Слово Отця, яке своїм над усім провидінням дає пізнати всім Отця і всесвіт здвигає для того, щоб усі через нього пізнавали Бога. ⁴ Або якщо це людям було тяжко, то вони мали можливість зустрітися зі святими [пророками] і через них пізнати Творця всіх Бога, Отця Христа, а також те, що служіння ідолам – це відкидання Бога, і всяким нечестям сповнено воно. ⁵ Люди мали можливість, пізнавши закон, припинити всяке беззаконня і в чесноті життя прожити. Бо закон був не лише задля юдеїв, ані пророки не лише заради них посилалися, але хоч до юдеїв вони були послані і юдеями переслідувані, усе ж вони були для всього світу священною наукою знання про Бога і керівництвом для душі. ⁶ Незважаючи на те, що такою великою є Божа доброта і чоловіколюб'я, люди, однак, поконувані хвилевими насолодами, фантазіями та хитрощами демонів, не підвели свого погляду до істини, але переповнили себе ще чисельнішими злодіяннями і прогрішеннями, так що вони вже більше не виглядали словесними (наділеними розумом), але за їхнім поводженням можна було вважати їх безсловесними.

13. ¹ Через те, що люди стали настільки безсловесними (нерозумними), і через те, що омана демонська настільки цілковито затьмарювала і заслонювала знання про істинного Бога, то що слід було Богу чинити? Промовчати на таку важливу річ і полишити людей перебувати в омані від демонів, і щоб вони не пізнавали Бога? ² Яка ж бо потреба була, щоб людина на образ Божий була на початку сотворена? Бо краще було, щоб вона була створена просто як безсловесна (не наділена розумом), або щоб створена словесною не жила життям безсловесних. ³ Яка ж взагалі була потреба, щоб людина одержала поняття про Бога на початку? Бо якщо і нині

вона не є достойною одержати його, то краще було б, щоб їй не було це дано й на початку. ⁴ Та й яка користь Богу-Творцю, або яка слава була би йому, якщо створені ним люди не поклонялися би йому, але інших визнавали б за своїх творців? Адже виходить, що Бог сотворив би людей для інших, а не для себе. ⁵ А втім цар, хоч людиною будучи, не дозволяє, щоб засновані ним країни були видані іншим у рабство, ані щоб вони вдавалися до чужих, але нагадує їм листами, а часто оповіщає їх і через друзів, а якщо б виникла потреба, він сам прибуває, своїм приходом нарешті їх присоромлюючи, лиш би вони не були рабами для інших, і діло його щоб не виявилось надаремним (пор. *Мм* 21,33-41). ⁶ Тим паче Бог чи не пощадив би свої створіння, щоб вони не блукали в омані далеко від нього і не служили несущим (богам, які не існують)? Тим більше, що така ось омана для них є причиною загибелі і знищення; не годилось же загинати тим, які одного разу стали причасниками Божого образу. ⁷ Що, отже, слід було Богу чинити? Або що мало статися, як не знову відновлення на образ, щоб завдяки цьому люди змогли би знову Бога пізнати? А як би це сталося, якщо б не прийшов сам образ Божий, Спаситель наш Ісус Христос? Бо ж через людей це було неможливо, оскільки й самі вони на образ були сотворені; але й не через ангелів, бо й вони не є образами. Тому-то Слово Боже прийшло особисто, щоб змогти відновити на образ людину, оскільки воно – Образ Отця. ⁸ А це, знову-таки, поіншому б не сталося, якщо би смерть і тління не були знищені. ⁹ Тому на цій підставі Слово взяло на себе смертне тіло, щоб і смерть у нім врешті змогла бути цілковито знищеною, і щоб люди знову були відновлені на образ. Отож, на діло це нікого іншого [відповідного] не було, окрім образу Отця.

14. ¹ Бо коли зображений на дереві лик поникнув від зверхніх нечистей, то треба, щоб знову прийшов той, чий це лик, щоб зображення на тому самому матеріалі могло бути відновленим; бо завдяки його зображенню і сам матеріал, на якому він зображений, не викидається, але на ньому знову відтворюється образ. ² Подібно і Всесвятий Син Отця, суцільний Образ Отця, прийшов у наші краї, щоб відновити людину створену на його образ, і щоб віднайти загиблого через відпущення гріхів, як і сам мовить у Євангеліях: Я прийшов знайти і *спасти* те, що загинуло (пор. *Лк* 19,10, пор. *Лк* 15,3-6, пор. *Мт* 18,11). Тому і до юдеїв казав: *Коли хтось не відродиться (Йо* 3,3; 3,5), вказуючи не на народження від жінки, як вони гадали, але об'являючи відроджену і відтворену на образ душу. ³ Оскільки ідолобезумство й безбожність запанували на світі, а знання про Бога було заслоненим, то хто мав навчити світ про Отця? Людина, – хтось би сказав? Але неможливо було людям обійти увесь світ, що під сонцем, та й не в силі були вони по природі своїй пробігти такий великий [всесвіт], ані здобутися на довіру [інших] у цьому не в спроможності, та й проти демонських хитрощів й марев нездатні були самі вони протистати. ⁴ Бо якщо всі були душевно поражені і перебували в сум'ятті від демонського обману й від марноти ідолів, то як же вони могли переконати в іншому душі й уми людей, якщо і бачити їх не могли? А як може перевищувати хтось те, чого не бачить? ⁵ Проте, може, хтось би сказав, що вистачає створіння; але якби вистачало створіння, то не сталося б таких великих злодіянь. Було ж бо створіння, та люди нічим не менше бродили в такій же омани щодо Бога. ⁶ Отож, кого було знову-таки потрібно, як не Бога Слова, який бачить і душу, і ум, який надає рух усьому створінню, і через них дає пізнавати Отця? Бо тому, хто через своє провидіння та через [розумний] устрій всесвіту навчає про Отця,

належало і це вчення відновити. ⁷ Яким же чином оце би здійснилося? Може хтось би сказав, що можна було цим же самим, тобто знову через діла творіння на Бога вказати. Та це не було вже надійним. Ні, аж ніяк; бо знехтували цим люди раніш, і вже не вгору, але додолу очі свої опустили. ⁸ Тому-то з достатньої підстави, бажаючи людям допомогти, він як людина приходить, беручи на себе тіло подібне до їхнього, і [діє] здолу, тобто через діла тіла, щоб ті, що не захотіли пізнати його з провидіння над світом та з його управління, хоч би із діл [звершених] через його тіло пізнали Слово Боже у тілі, а через нього Отця.

15. ¹ Бо як добрий учитель, який дбає про своїх учнів, тих, які не в змозі почерпнути хосен із вищого вчення, звичайно, сходячи до них, через легші речі навчає їх; так і Слово Боже, як і Павло мовить: *А що світ своєю мудрістю не спізнав Бога у Божій мудрості, то Богові вгодно було спасти віруючих глупотою проповіді (1Кор 1,21).* ² Бо оскільки люди відвернені від споглядання Бога і немов у провалля поринуті, додолу очі спрямовуючи, у твориві й у речах чуттєвих Бога розшукували, смертних людей і демонів богами собі уявляючи; тому-то чоловіколюбний і спільний всіх Спаситель, Слово Боже, бере на себе тіло, і як людина серед людей перебуває, і почуття всіх людей до себе прихилиє, щоб ті, які мислять, що Бог є в тілесних [істотах], із того, що Господь звершує через діла [свого] тіла, щоб вони збагнули істину, і щоб через нього про Отця помислили. ³ Людьми ж будучи і про людське все помишляючи, куди б вони не скерували змисли свої, щоб бачили себе притягуваними цими ділами і звідусюди навченими істини. ⁴ Чи ж бо творінням вони були захоплені, однак бачили, що воно визнає Христа Господа; чи їхнє мислення захоплене було людьми, що їх богами вважали, однак із діл Спасителя, порівнюючи їх із ділами

цих людей, ставало явним, що серед людей єдиний Спаситель – Син Божий; немає у них таких діл, які звершило Слово Боже.⁵ А якщо і демонам віддавали перевагу, однак бачачи, як їх виганяв Господь, пізнавали, що Він єдиний – Слово Боже, а демони – не боги.⁶ А якщо їхній ум був зайнятий вже померлими, так що героями їх почитали, а поети їх звали богами, проте бачачи воскресіння Спасителя, вони визнавали, що ці боги – неправдиві, а єдиний Господь є правдивий, Слово Отця, який і над смертю панує.⁷ Тому-то й народився він, і явився людиною, і помер, і воскрес, своїми власними ділами послабивши і затінивши діла людей, які будь-коли існували, щоб, куди б тільки люди не були захоплені, вивести їх звідтам назад і навчити про істинного свого Отця, як і сам він мовить: Я прийшов *спаст* і знайти *те, що загинуло* (пор. *Лк 19,10, Мт 18,11*).

16.¹ Оскільки людське мислення одного разу до чуттєвого поринуло, то Слово зволило явити себе через тіло, щоб як людина привернути до себе людей, і почуття їх до себе схилити, і щоб врешті отих, що бачать його як людину, через звершувані ним діла переконати, що він – не лише людина, але і Бог, й істинного Бога Слово і Премудрість.² На це ж вказати бажаючи, і Павло мовить: *Щоб закорінені й утверджені у любові, спромоглися зрозуміти з усіма святими, яка її ширина, довжина, висота і глибина, і спізнати оту любов Христову, що перевищує всяке уявлення, і таким чином сповнилися усякою Божою повнотою* (*Еф 3,17-19*).³ Бо коли Слово себе повсюди розпросторило і вгору, й додолу, і в глибину, і в ширину: вгору – до творіння, а додолу – у вочоловічення, в глибину – до аду, в ширину – до світу, то все наповнило знанням про Бога.⁴ А тому й не одразу, прийшовши, він звершував жертву за всіх, віддаючи своє тіло на смерть і воскресаючи його, роблячи себе через те невидимим. Але

робить себе видимим через тіло, перебуваючи в ньому, і здійснюючи оттакі діла, і подаючи знамення, які вже не людиною, але Богом Словом його показували. ⁵ Бо у двох напрямках Спаситель виявляв своє чоловіколюбіє через вочоловічення: адже і смерть від нас усував та відновлював нас, а з іншої сторони, хоч невидимий і незримий, проте через діла себе проявляв і давав пізнати себе, що Він – Слово Отче, усього Правитель і Цар.

Об'явлення Божества Слова Божого через чуда

17. ¹ Бо ж не замкненим був він у тілі, та й не був він у тілі так, щоб деінде не бути. Ані не так, що коли урухомлював тіло, то всесвіт би полишив без своєї дії та промислу, але, найбільш подиву гідно, що, будучи Словом, не був утримуваним нічим, але радше він сам утримував усе; і як суцїй у всьому створінні, поза усім він за сутністю, однак – у всьому своєю могутністю, усе впоряджуючи, і на все в усьому свій промисел простираючи, і кожного та купно все оживотворяючи, охоплюючи всесвіт, а сам – неохоплюваний, але в єдиному Отці своєму увесь цілковито суцїй; ² так і в людському будучи тілі, і сам його оживотворяючи, звичайно, що він оживотворяв і всесвіт і був у всіх [створіннях] й поза всесвітом був. І у тілі через діла давав пізнати себе, не був він невидимим теж з огляду на діяння у всесвіті. ³ Справді, душі властиво споглядати думками і те, що поза її власним тілом, але вона не може діяти поза власним тілом, ані своєю присутністю надавати рух тому, що від тіла далеко. Ніколи, отже, людина, думаючи про те, що далеко, тут же [думкою] не надає йому руху та не переміщає його; також якщо хтось сидів би на терасі свого дому і роздумував про те, що на небі, тут же [думкою] не здвигнув би сонце та й небо би не перевернув. Але хоч бачить він їх, що рухаються і існують, та, незважаючи на те, неспроможний діяти на них. ⁴ Не таким же було Слово Боже в людині; бо воно не зв'язане було тілом,

але радше воно володіло тілом; тож і в тілі було, і у всьому, і поза буттям, і в єдинім Отці спочивало. ⁵ І дивовижно було те, що воно і як людина провадило життя, і як Слово усе оживотворяло, і як Син разом з Отцем перебувало. Тому-то, коли Діва народжувала, Слово не страждало (змін не зазнавало), ані в тілі будучи не осквернялось, але радше освячувало тіло. ⁶ Бо й у всьому будучи, воно не є частиною всього, але радше все ним оживотворяється і живиться. ⁷ Бо якщо і сонце ним створене і нами видиме, обертаючись в небі, не брудниться, торкаючись земних тіл, ані не руйнується темрявою, але радше воно само їх просвічує і очищає, тим паче всесвяти Слово Боже, Творець і Господь теж і сонця, даючи пізнати себе в тілі, не забруднювалося, але радше, нетлінним будучи, і смертне тіло оживотворяло й очищало; мовить бо: *Той, хто не вчинив гріха, і підступу в його устах не знайшлося* (1Пт 2,22, пор. Іс 53,9).

18. ¹ Отож, коли богослови кажуть про Слово, що воно їсть, і п'є, і народжується, знай, що тіло, як тіло, народжувалося і живилося відповідною їжею, а сам Бог Слово, разом із тілом перебуваючи, усе впоряджуючи, і через діла звершувани в тілі не людиною себе давало пізнати, але Богом Словом. Мовиться же про нього оце, бо й тіло, що їсть, і народжується, і страждає не когось іншого було, але Господа; і оскільки він людиною став, то годилося, щоб і про це говорилося як про таке, що стосується людини, щоб очевидно було, що він – той, хто істинно, а не уявно, має тіло. ² Але як і з цього пізнавали, що він – присутній тілесно, так і з діл, що він чинив через тіло, Сином Божим давав пізнати себе. Тому й до невірних юдеїв взивав, мовлячи: *Не вірте мені, якщо я не роблю діл Отця мого! Коли ж роблю, то, мені не віривши, ділам моїм бодай вірте, щоб спізнали ви й увірували, що Отець у мені, і я в Отці* (Йо 10,37-38). ³ Бо як, будучи невидимий,

із діл створіння пізнається, так, людиною ставши, і в тілі невидимий, із діл можна пізнати, що не людина, але Божа Сила і Слово є той, хто це учиняє. ⁴ Бо він наказує демонам і їх виганяє – це діло не людське, але Боже. Чи хто, побачивши, як він зцілює недуги, у яких лежав людський рід, то ще людиною, а не Богом, його визнавав би? Бо він прокажених очищав, кульгавих до ходи підіймав, глухим слух відкривав, сліпих зрячими вчиняв, і, взагалі, всі хвороби і всяку недугу від людей усував, з чого усяк міг зріти його Божество. Бо хто, бачачи, як він повертав позбавленим від народження нестачу, і як сліпонародженому він очі відкривав, то й не збагнув би, що і саме народження людське підлегле йому, і він – Сотворитель цього і Творець? Бо хто повертає те, чого від народження людина не мала, цілком очевидно, що він – Господь і народження людського. ⁵ Тому-то і на початку, зійшовши до нас, від Діви утворює собі тіло, щоб знак немалий свого Божества всім подати, адже творець свого тіла є Творцем і інших [тіл]. Бо хто, бачачи тіло, яке походить від єдиної Діви без мужа, не усвідомить, що той, хто в тім тілі являється – це Творець і Господь теж інших тіл? ⁶ Та й хто, бачачи, що і сутність води змінена та у вино перемінена, не збагне, що Господь, який це здійснив є також Сотворителем сутності усіх вод? Бо тому він, як Владика, ступав теж по морю і ходив по ній, як по землі, подаючи тим, що бачили, знак владництва свого над усім. А годуючи і з малої кількості [їжі] таку многоту, і з мізерного подаючи наддостаток, позаяк із п'яти хлібів п'ять тисяч наситилися, і ще так багато [куснів] позостало – давав пізнати ніщо інше, крім того, що він є Господь теж промислу над світом.

19. ¹ Виглядало ж слушно вчинити все це Спасителю, щоб люди, оскільки не пізнали його промислу над усім та не збагнули його Божества через [споглядання] створіння, то хоч би

завдяки його ділам [здійснюваним] через тіло підвели свої очі вгору і через нього дістали поняття про відання Отця, як я перш сказав, із поодиноких діл, приходячи до висновку про його промисел над всесвітом.² Бо хто, бачачи його владу над демонами, або хто, бачачи, що демони визнають його своїм Паном, все ще матиме сумнів, що Він – Син Божий, Премудрість і Сила Бога? (пор. *1Кр* 1,24)³ Бо вчинив він, що й саме створіння не промовчало, але, що справді подиву гідно, і в час смерті, а радше в час самого його тріумфу над смертю, тобто на хресті, усе сотворіння визнавало, що у тілі пізнаваний і страждаючий – не просто людина, але Син Божий і всіх Спаситель. Бо ж сонце відвернулося, і земля здригалася, і гори розпадалися (пор. *Мт* 27,45-51), усі ужахалися. А це показувало, що Розп'ятий на хресті – Христос Бог, усяке ж створіння – його слуга, що острахом засвідчує присутність Владики.⁴ Так, отже, Бог Слово через діла являв себе людям. Тут своєчасно було б розповісти і про кінець життя і діяння його в тілі, та сказати, якою була його тілесна смерть, перш за все тому, що це – сутність нашої віри, і тому, що взагалі всі люди безнастанно говорять про це, щоб пізнав ти, що і з цього радше нічим не менше пізнається, що Христос – Бог і Син Божий.

Ізбавління людини через смерть Спасителя

20. ¹ Отож, причину тілесного його явлення, наскільки можливо, почасти, і наскільки змогли ми збагнути, звістили: що не кому іншому належало тлінне в нетління перемінити, як самому Спасителю, який і на початку з небуття всесвіт створив; і не кому іншому належало знову на образ відтворити людей, як Образу Отця; і не кому іншому належало смертне воскресити в безсмертне, як самому Життю – Господу нашому Ісусу Христу; і не кому іншому належало навчити про Отця і усунути служіння ідолам, як все впорядкуючому Слову, і єдиному сущому Отчому Сину, єдинородному, істинному. ² А оскільки й борг усіх мав бути врешті сплаченим (бо доконечно він повинен був, як я раніш сказав, померти, задля чого головно і він прийшов), то заради цього, після доказів Божества свого ділами, врешті зараз же і жертву він за всіх приносив, замість усіх віддаючи свій храм на смерть, щоб усіх вчинити невідвічальними і увільненими від древнього переступу, а себе щоб явити і від смерті сильнішим, показуючи первістком спільного воскресіння (пор. *Ікр* 15,20) своє нетлінне тіло. ³ І не будь здивованим, що багаторазово промовляємо одне і те ж про ці самі речі. Оскільки ж бесідуємо про Боже благовоління, тому ту саму думку вияснюємо численними словами, щоб не здалося, що ми, буцімто, щось упускаємо, і постав би закид, що ми сказали недостатньо; бо й ліпше наразитися на докір за повторення, аніж упустити

щось з того, що слід було написати. ⁴ Отож, тіло, оскільки й воно, маючи спільну зі всіма [тілами] сутність, бо це було тіло людське, хоч і чудом дивовижним утворилося від єдиної Диви, проте, будучи смертним, підлягаючи порядку подібних йому тіл, воно й помирало, та завдяки сходженню в нього Слова воно вже не підлягало тлінню властивому його природі, але через Бога Слова, який замешкав у нім, було воно поза тлінням. ⁵ І одне, і друге відбувалося чудно в тім самім [тілі]: бо і смерть усіх у тілі Господньому сповнялася, і знищені були смерть та тління завдяки присутньому Слову. Бо необхідна була смерть, і звершитись повинна була смерть за всіх, щоб борг усіх було усунуто. ⁶ Тому-то, як я раніш сказав, Слово, оскільки неможливо було йому померти, бо було воно безсмертне, взяло на себе тіло спроможне померти, щоб як своє власне принести його за всіх, і через те, що він сам страждає за всіх, завдяки своєму сходженню в тіло, *щоб знищити того, хто мав владу смерті, тобто диявола, і визволити тих, що їх страх смерті все життя тримав у рабстві* (Євр 2,14-15).

21. ¹ Без сумніву, якщо спільний всіх Спаситель помер за нас, то ми, віруючі у Христа, тепер вже не помираємо як колись смертю із-за погрози закону, бо припинено такий присуд, але відколи тління припинене й усунуте благодаттю воскресіння, тепер вже, через те, що тіло – підвладне смерті, розкладаємося лише на час, який кожному Бог установив, *щоб могли ми осягнути краще воскресіння* (пор. Євр 11,35). ² Бо подібно до насіння посіяного в землю, ми розкладаючись не загибаємо, але як посіяні воскреснемо, позаяк смерть усунена благодаттю Спасителя. Тому-то, отже, і блаженний Павло, який став поручителем воскресіння для всіх, мовить: *Мусить це тлінне одягнутися в нетління, і це смертне одягнутися в безсмертя. І коли це смертне одягнеться в безсмертя,*

тоді збудеться написане слово: «Смерть поглинута перемо-
гою. Де твоє, смерте, жало?» (пор. *1Кр* 15,53-55).³ Хтось
би сказав: Якщо справді було необхідно, щоб він віддав за
всіх тіло на смерть, то чому ж, не склав його з себе в приват-
ний спосіб як людина, але аж до розп'яття дійшов? Бо кра-
ще годилося, щоб він з честю склав з себе тіло, аніж перетер-
піти таку ось смерть із наругою.⁴ Дивись же знову-таки, чи
не є таке ось заперечення людським, а те, що звершив Спаси-
тель – воістину божественне і достойне його Божества з бага-
тьох причин: по-перше, смерть, що з людьми стається, вини-
кає внаслідок немочі їхньої природи, бо вони не в силі довго
залишатись при житті і з часом розпадаються. Тому-то й ви-
никають у них недуги, та й ослаблені вони помирають. Гос-
подь же – не немічний, але – Божа Сила, і Боже Слово, і саме
Життя.⁵ Справді, якщо б був десь осібно і склав з себе тіло
на ложі як це звичайно в людей, то би вважалося, що й він за-
знав смерті внаслідок немочі природи і нічого більшого від
інших людей не посідає. А що був він і Життя, і Боже Слово,
і належало, щоб його смерть звершилася за всіх, тому як Жит-
тя і Сила він наділяв силою в собі тіло,⁶ а коли повинна була
настати смерть, він не з себе, але від інших одержував при-
від звершити жертвоприношення, бо не годилося, щоб неду-
жим був Господь, який зціляв недуги інших, але й не годило-
ся, знову-таки, щоб збезсиліло тіло, у якому він підкріплював
інших у немочах.⁷ Чому ж він і смерті не заборонив так само,
як і хворобі? Тому що він взяв на себе тіло саме для цього,
і недоладно було заборонити смерті, щоб не завадити також
і воскресінню; однак знову-таки було б недоладно, якби смер-
ті передувала хвороба, щоб це не було визнано за неміч тому,
хто [явився] у тілі. А хіба він не мав голоду? Авжеж, відчу-
вав голод по властивості тіла, але воно не загинуло з голоду
через те, що носієм його був Господь. Тому-то хоч і померло

заради викупу за всіх, але *не бачило зітління* (Ді 2,31; 13,35; Пс 16,10, LXX). Бо неушкодженим воскресло це тіло, позаяк не когось іншого було, але самого Життя.

22. ¹ Але слід було, хтось би сказав, скритися від злочинного заміру юдеїв, щоб зберегти своє тіло цілковито безсмертним. Нехай же слухає такий, що і це недоладно було для Господа, бо як не годилося Божому Слову, суцьому Життю, самому завдати смерті своєму тілу, так негоже було б також уникати смерті завданої іншими, але радше він мав переслідувати її аж до знищення; тому, як і годилося, він ані сам не склав з себе тіло, ані не ухилився, знову-таки, від юдеїв, що замишляли лихе. ² А таке [поводження] показувало не неміч Слова, але радше давало пізнати, що він – Спаситель і Життя, бо він і смерті вижидав, щоб її знищити, і завдану за спасіння усіх смерть звершити поспішав. ³ А втім не свою смерть, але смерть людей прийшов Спаситель звершити, тому не власною смертю, бо суще Життя не мало смерті, він складав з себе тіло, але приймав смерть від людей, щоб і цю прийшло у його тіло смерть остаточно повністю знищити. ⁴ Також і з наступного кожен може побачити, що це благородно, що Господнє тіло мало саме таку кончину. Турботою Господа було головню воскресіння тіла, яке він мав намір звершити, бо це було знаменням перемоги над смертю – показати усім воскресіння і запевнити всіх, що стер він тління і нетління тілес вже сподівав; усім на запоруку цього і на знак будучого для всіх воскресіння зберіг нетлінним він тіло своє. ⁵ Отож, знову-таки, якщо б занедужало тіло, і на очах у всіх Слово би розлучилось від нього, то було б недоладно, щоб той, хто зціляє недуги інших, нехтував би своїм власним оруддям знеможеним у недугах. Бо як би повірили, що він усував недуги інших, якщо б у нього нездужав його власний храм? Бо або його б осміяли як такого, що неспроможний

усунути недугу, або, якщо спроможний, а не діє, вважали б його нелюдям і до інших.

23. ¹ А якщо і без якоїсь недуги і без якогось болю, він укрит би тіло своє десь на самоті, у себе десь у *закутку* (Ді 26,26), чи в пустинному місці, чи в хаті, чи абиде, а опісля знову враз явлений казав би про себе, що з мертвих воскрес, то всі би подумали, що він розказує байки, а тим більше би не повірили, коли говорив би про воскресіння, оскільки не було би зовсім нікого, хто би засвідчив про його смерть. Воскресінню повинна передувати смерть, позаяк не було б воскресіння, якщо б йому не передувала смерть; тому-то якщо б потаємно десь сталася смерть тіла, то, оскільки смерть не була б очевидною і не сталася би в присутності свідків, то й воскресіння його було б невідомим і непідтвердженим свідками. ² Або чому Воскреслий воскресіння би звіщав, а щодо смерті, то вчиняв би, щоб вона сталася потаємно? Або чому виганяв би демонів на очах у всіх, сліпого від народження вчиняв би зрячим і воду в вино би перемінив, щоб через це повірили, що Він – Слово Боже, а смертне являв би нетлінним не на очах у всіх, щоб повірили, що Він – суще Життя? ³ Як же й учні його мали би сміливість [вістувати] слово про воскресіння, не маючи [певності] сказати, що сперш він помер? Або як би повірили їм, коли звіщали, що спершу сталася смерть, а відтак воскресіння, якщо б не перед тими, які були свідками його смерті, вони сміливо промовляли? Бо якщо й після того, як на очах у всіх смерть і воскресіння сталися, навіть тоді фарисеї не захотіли вірити, але й тих, що бачили воскресіння, змусили його заперечити, то, напевне, якщо б це сталося потаємно, скільки причин невірства вони би вигадували? Отож, як же кінець смерті явлений був би й перемога над нею, якщо б не на очах у всіх, викликавши, мертвою її показав і вже марною із-за нетління тіла?

24. ¹ Також і те, що сказали би інші, треба нам випередити захисними доводами. Бо можливо хтось би сказав і оце: Якщо на очах у всіх і засвідченою мала статися його смерть, щоб повірили і слову про воскресіння, то годилося хоча би, щоб він придумав для себе славетну смерть, щоб тільки уникнути безчестя хреста. ² Але якби він так учинив, то викликав би підозріння до себе, що він має силу не проти всякої смерті, але лише проти тієї, яку для себе придумав; і нічим не менший знову був би привід для невірства у воскресіння. Тому-то не від нього, але від злочинного заміру ставалася тілові смерть, щоб оту смерть, яку вони би заподіяли Спасителю, її він би знищив. ³ І як благородний борець, великим будучи розумом і мужністю, не сам собі супротивників обирає, щоб не подати підозри у боягузтві щодо деяких інших, але надає змогу [це зробити] глядачам, і особливо якщо б вони виявилися ворожими [до нього], щоб, поваливши того, кого б ухвалили вони, запевнити, що він – сильніший від усіх; так і Життя всіх, Господь і Спаситель наш Христос, не сам придумав тілові смерть, щоб не показатися таким, що боїться іншої якоїсь смерті, але від інших, і тим більше від ворогів, приймаючи, він терпів на хресті ту смерть, яку вони вважали жахливою, ганебною і нестерпною, щоб, коли ця смерть буде знищена, запевнити, що він – суще Життя, а владу смерті щоб припинити цілковито. ⁴ Отож, сталося щось подивугідне та незвичайне, бо та ганебна смерть, яку вони думали завдати, ота була знаменням перемоги над самою смертю; тому він не зазнав ані Іванової смерті через усікновення глави, ані не був перерізаний пилою як Ісая, щоб і в смерті зберегти тіло нерозділеним і цілим, і щоб не було приводу для бажаючих розділяти Церкву.

25. ¹ І це до тих, що ззовні (нехристиян), які нагромаджують собі намисли; а й хтось із наших, не як любитель посперечатися, але як допитливий, спитав би: Чому не в інший спосіб, але хрест перетерпів? Нехай і він чує, що не інакше, аніж у такий спосіб, було для нас корисно, і задля нас слушно перетерпів Господь хрест. ² Бо якщо прийшов він понести прокляття, що впало на нас, то як інакше він би став прокляттям (пор. *Гал 3,13*), якщо б не прийняв смерть, яка була під прокляттям? А це – хрест, бо так і написано: *Проклят хто висить на дереві (Гал 3,13, пор. Втор 21,23)*. ³ Тоді, якщо смерть Господня – викуп усіх, і смертю його *стіна перешкоди* зруйнована (пор. *Еф 2,14*), і відбувається покликання народів, то як би він нас прикликав, якби не був розп'ятий? Бо лише на хресті помирають з простягнутими руками. Ось чому випадало, щоб Господь перетерпів хрест і руки простягнув, щоб одною – ветхий нарід, а другою тих, що з язиків, притягнути, й обоє їх у собі об'єднати. ⁴ Бо це і сам він сказав, вказуючи, якою смертю намірявся відкупити усіх: «Коли буду піднесений, усіх притягну до себе» (*Йо 12,32*). ⁵ І знову-таки: якщо ворог роду нашого диявол, скинутий з неба, у повітрі тут внизу блукає, і там владарюючи над демонами, що з ним і що подібні йому в непокірності, а через них для оманених породжує фантазії, він же намагається перешкоджати тим, які сходять угору; про це і мовить апостол: *згідно з владою князя повітря, що діє тепер у синах бунту (Еф 2,2)*; а Господь прийшов, щоб скинути диявола, повітря ж очистити, і прокласти нам путь угору до неба, як сказав апостол: *через завісу, що є його тілом (Євр 10,20)*, а це мало статися через смерть; через яку ж іншу смерть це би сталося, як не через смерть, яка відбулася в повітрі, тобто саме на хресті? Бо тільки той помирає в повітрі, хто закінчує своє життя на хресті. Ось чому і випадало, щоб саме таку смерть переніс Господь. ⁶ Бо

таким чином піднесений, він очищував повітря від диявольського і від усякого демонського підступу, кажучи: *«Я бачив сатану, що падав, наче блискавка»* (Лк 10,18), а прокладаючи путь угору на небеса, він відновляв її, знову кажучи: *Підніміте брами, князі ваші, і підніміться, брами вічні* (Пс 23,7). Бо не саме Слово мало потребу у відкритті брам, будучи Господом всього, і жодне з творінь не було закрите для Творця, але мали потребу ми, яких возносив він власним тілом своїм. Бо як своє тіло приніс на смерть за всіх, так через тіло знову проклав путь угору на небеса.

Воскресіння Христове і дар нетління

26. ¹ Отож, справді, відповідною та доладною була смерть за нас на хресті, та й причина її виявляється обґрунтованою під кожним оглядом і має правильні умовиводи, що не в інший спосіб, але через хрест мало статися спасіння усіх. Бо й навіть тоді, на хресті, він не залишив себе неявленим, але у надзвичайний спосіб учиняв, що створіння свідчило про присутність свого Створителя; а свій храм, тіло, учинив, щоб воно ненадовго зоставалося піднесеним, але, лише показавши його мертвим із-за підступу до нього смерті, на третій день зараз же його воскресив, несучи трофеї та перемогу над смертю, а саме: появлене в тілі нетління й безстрастя. ² Бо він міг і в сам момент смерті пробудити тіло і появити його знову живим, але, досконало завбачивши, Спаситель цього не вчинив. Позаяк хтось міг би сказати, що тіло зовсім не помирало, або що не повна смерть його торкнулась, якщо б у той же момент проявив воскресіння. ³ А якщо смерть і воскресіння настали б негайно в тім же проміжку часу, то непевною була би вість про нетління. Тому-то, щоб тіло було проявлено мертвим, Слово й перенесло страждання середодня і на третій деньявило всім тіло нетлінним. ⁴ Отож, заради того, щоб була проявлена смерть у тілі, Слово воскресило його [аж] на третій день. ⁵ А якщо б воскресило його опісля, по довгій пробуванні і після цілковитого зітління, то йому б не повірили, [сказавши, що воно], буцімто, посідає не те саме, але інше, тіло. Позаяк також з причини довгочасності хтось був

би готовий не вірити появленому і не пам'ятати того, що сталося, через те не більше трьох днів він затримався, і ненадовго відклав це для тих, які чули його [слово] про воскресіння,⁶ але поки все ще звучало у вухах їх це слово, і поки очі їхні все ще чатували, і поки думкою своєю ще були прив'язані, та й поки ще були в живих на землі, і на місці були убивці і свідки смерті Господнього тіла – сам Син Божий появив безсмертним та нетлінним тіло, яке було мертвим протягом трьох днів; і показано було всім, що тіло померло не по немочі природи Слова, яке жило в нім, але заради того, щоб була знищена у нім смерть силою Спасителя.

27. ¹ А що зруйнована смерть, і що хрест став перемогою над нею, і тепер вже більше не має сили вона, але на правду – мертва, ознакою немалою цього і підтвердженням ясным є те, що нехтують смертю всі учні Христові, і всі наступають на неї, і більше не бояться її, але хресним знаменням і вірою в Христа розтоптують як мертву її. ² Бо колись, перед тим, як настало божественне перебування [між нами] Спасителя, оплакували всі помираючих як тих, що йдуть на загибель, а нині, оскільки Спаситель тіло воскресив, смерть уже не страшна, а всі віруючі у Христа як ніщо розтоптують її, і радше воліють помирати, аніж відректися віри в Христа. Бо достеменно знають вони, що помираючі не загибають, але живуть і стають нетлінними через воскресіння. ³ Отой же диявол, який колись лукаво накидався смертю, коли стали порвані пута смерті (пор. *Ді 2,24*), єдиний залишився справді мертвим; і доказом цього є те, що люди, доки не повірять в Христа, страшною сприймають смерть і бояться її, а після того, як приступлять до віри і вчення Христового, настільки нехтують смертю, що і ревно поспішають на смерть, і стають свідками воскресіння, звершеного Спасителем проти неї. Бо й навіть будучи дитячого віку квапляться помирати, і вправляються подвигами проти неї не лише чоловіки, але і жінки.

Настільки безсилою стала вона, що й жінки раніше нею обманені, нині кепкують з неї, як з мертвої і ослабленої.⁴ Бо коли законний цар переможе тирана і закує йому руки й ноги, тоді вже прохожі всі збиткуються над ним, б'ючи і шарпаючи його, уже не боячись його люті й жорстокості задля царя-переможця; так, оскільки смерть переможена, і виставлена на ганьбу Спасителем на хресті, та й закована за руки й за ноги, то всі, що ходять у Христі, розтоптують її і, стаючи мучениками за Христа, глузують зі смерті, осміюючи її і мовлячи проти неї написане вище: *Де твоя, смерте, перемога? Де твоє, аде, жало?* (1Кр 15,55).

28. ¹ Отож, справді, хіба малим це є доказом безсилля смерті? Або хіба малим це є свідченням перемоги отриманої над нею Спасителем, коли діти в Христі та юні діви не зважають на тутешнє життя і готуються померти?² Бо по природі людина боїться смерті і розкладу тіла; а це особливо незвичайно, що зодягнений у хресну віру не зважає й на те, що по природі, і не боїться смерті Христа ради.³ Подібно як вогонь за своєю природою має властивість спалювати; а хтось би сказав, що існує щось, що не боїться його жару, але радше доказує безсилість [над ним] вогню, (розповідають, що саме таким є азбест у індійців), і відтак, якщо, не довіряючи сказаному, хтось захотів би це випробувати, і повністю зодягнувшись у вогнетривку, кинувся би у вогонь, тоді вже пересвідчився би він в безсиллі вогню;⁴ або подібно, як хтось захотів би побачити закованого тирана, то звичайно, увійшовши в землю і владитво переможця, побачив би безсилим [раніш] страшного для інших; так само, якщо хтось [залишається] невіруючим після вкрай багатьох [доказів] і після так багатьох мучеників у Христі, після щоденного глузування зі смерті з боку визначних у Христі; усе ж якщо він ще сумнівається в тім, що смерть знищена і прийшов їй кінець, то слушно чинить подивляючи оттаке; однак нехай не буде

закостенілим у невірстві, ані зухвалим до настільки очевидного.⁵ Але, як той, хто азбест придбав, пізнає нешкідливість для нього вогню, і як той, хто хоче бачити закованого тирана, увіходить у владцтво переможця, так і невіруючий у перемогу над смертю, нехай прийме віру Христову і до вчення його приступить, та й побачить безсилля смерті і перемогу над нею; бо багато спершу будучи невіруючими і насмішниками, а потім повіривши, настільки понехтували смертю, що й самі стали мучениками Христовими.

29.¹ Якщо ж хресним знаменням і вірою в Христа розтоптується смерть, то мало б бути очевидно перед судом істини, що ніхто інший, але сам Христос є той, хто появив трофеї та перемогу над смертю й безсилою її вчинив.² І якщо спершу була могутньою смерть, а тому і страшною, а нині, після перебування [між нами] Спасителя і після смерті та воскресіння тіла його, смертю нехтують, то мало б бути очевидно, що ним самим, Христом, який зійшов на хрест, знищено і переможено смерть.³ Бо якщо після ночі появляється сонце, і кожне місце на землі ним освітлюється, то зрозуміло, без сумніву, що сонце повсюдно розкинуло світло, й це саме сонце, що і темряву відігнало, теж все освітило; так, оскільки смерть знехтувана й потоптана відтоді, відколи сталося спасенне явлення Спасителя в тілі і хресна кончина його, то мало би бути очевидно, що це той самий Спаситель, який і в тілі явився, і смерть знищив, і знамена перемоги над нею щоденно появляє в учнях своїх.⁴ Бо коли видко немічних по природі людей, що вирушають на смерть, і не лякаються тлінної сили її, ані не бояться сходження до аду, але відважні духом кидають виклик смерті, і не лякаються катувань, але вважають за краще йти на смерть за Христа, аніж тутешнє життя; або й якби хтось став свідком, як чоловіки, і жінки, і малолітні діти поспішають та нападають на смерть задля благочестя

до Христа, то хто би був настільки наївним, або хто би був настільки невірним, хто ж би був настільки ушкодженим розумом, щоб не збагнути й не прийти до висновку, що сам Христос, за якого люди приймають мучеництво, кожному напоготові тримає і подає перемогу над смертю, знесилюючи її в кожному, хто має віру в нього і хто носить знамення хреста.⁵ Бо той, хто змію бачить розтоптану, а тим більше знаючи попередню її лють, не сумнівається вже, що вона – мертва і цілковито знесилена, якщо лиш не з'їхав він з глузду і якщо має здорові органи чуття тіла. Та й хто ж бо бачачи, як діти бавляться левом, не збагне, що він або мертвий, або втратив всю свою силу? Отож, як можна пересвідчитись своїми очима, що це правда, так, оскільки віруючі в Христа бавляться й нехтують смертю, то ніхто більше нехай не сумнівається, ані не буде невіруючим, що смерть знищена Христом, і тлінність її зруйновано та припинено.

30. ¹ Отож, сказане раніш – це немалий доказ того, що смерть знищена, і Господній Хрест – знамено перемоги над нею. А що спільний усіх Спаситель і суще Життя Христос звершив воскресіння тепер уже безсмертного тіла, то для тих, що держать тверезими очі розуму, ясніший від слів доказ цього – з явищ, які відбуваються.² Бо якщо знищена смерть, як це вияснює наша бесіда, і з допомогою Господа усі розтоптують її, то тим більше він перший її розтоптав своїм власним тілом і знищив її. А якщо смерть ним умертвлена, то що мало статися, як не воскресіння тіла і явлення його знаменом перемоги над нею? Або ж у який спосіб було би виявлено, що смерть знищена, якщо б тіло Господнє не воскресло? Якщо ж для когось недостатньо цього доказу про воскресіння Господнє, то принаймні нехай буде переконаним у сказаному з того, що відбулося перед його очима.³ Бо, справді, якщо померлий не може бути діяльним ні в чому, але до могили

лише добродіяння його і припиняються відтак, а тільки живим притаманні діла та вплив на людей, то нехай дивиться хто бажає й нехай стане суддею, визнаючи істину з побаченого. ⁴ Бо Спаситель настільки діючий серед людей, і щодня звідусіль, з жителів Еллади та з чужоземців, таку многоту невидимо переконає приступити до віри в нього і всіх коритися вченню його, то невже матиме все ще хтось сумнів, що Спаситель звершив воскресіння, і що Христос живий, а радше, що він є Життя? ⁵ Невже мертвому властиво зворушувати свідомість людей так, що вони вітцівських звичаїв відрікаються, а вченню Христовому поклоняються? Або, якщо справді Христос недіючий, бо це характерно померлому, то яким чином він вгамовує вчинки діючих та живих, позаяк перелюбник уже не чинить перелюбу, а людиновбивець уже не вбиває, кривдник уже не пригноблює, і нечестивий – уже благочестивий? Якщо Христос не воскрес, але мертвий, то як же він виганяє, і переслідує, і повалює лжебогів, яких невіруючі вважали живими, та демонів, яких невіруючі почитали? ⁶ Бо де прикликається Христос і віра його, звідтіля усувається всяке ідолопоклонство, всяка ж демонська омана відкидається; а жоден демон не переносить навіть імені Христового, але тільки почувши його, вдається до втечі. Це ж не мертвого діло, але живого, і головно діло Боже. ⁷ Інакше було би й смішно, стверджувати, що демони, яких виганяє Христос, та ідоли, яких знищує, є живими, а той, хто їх виганяє і силою своєю вчиняє так, що їх навіть не видно, але й визнають його всі Сином Божим, то про нього казати, що він – мертвий.

31. ¹ Велике заперечення проти себе самих висувають невіруючі у воскресіння, якщо всі демони та боги, яким вони поклоняються, не виганяють Христа, якого вони вважають мертвим, але радше Христос усіх їх показує мертвими. ² Бо якщо правда, що мертвий не чинить нічого, а Спаситель що-

дня так багато звершує, привертаючи до благочестя, схиляючи до чесноти, навчаючи про безсмертя, підносячи до бажання небесних речей, відкриваючи знання про Отця, вдихаючи силу проти смерті, кожному являючи себе й ідольське безбожжя руйнуючи; нічого ж із цього не можуть боги невірних і демони, але радше з приходом Христа стають мертвими, будучи лише бездільною і пустою примарою; а знаком хреста припиняється всяке чаклування, усякі ж чари стають недієвими, усі ідоли стають полишеними та покинутими, усяка ж нерозумна усолода зупиняється, і кожен підносить свій погляд із землі до неба; отож, кого би хтось мертвим назвав? Христа, який оттаке учиняє? Однак мертвому невластиво діяти, як зовсім недіяльному, але лежачому бездиханному, що і властиво демонам і ідолам, як мертвим.³ Бо Син Божий, будучи живим і діяльним (Євр 4,12), щодня діє і звершує спасіння усіх. А смерть щодня перемагається, знесилившись, ідоли й демони дедалі більше мертвими виявляються; тому ніхто більше не сумнівається у воскресінні Господнього тіла.⁴ Хто ж у воскресіння Господнього тіла не вірує, схоже, не знає силу Слова Божого і Премудрості. Бо якщо Господь уповні узяв на себе тіло і зробив його своїм, з розумних підстав, як це показано в нашій бесіді, то що Господь мав з ним учинити? Або яка кончина мала настати для тіла, якщо вже раз Слово до нього увійшло? Не померти ж воно не могло через те, що смертне воно й за всіх принесене на смерть, заради чого й уготував собі його Спаситель. А щоб воно залишилося мертвим, було неможливо, адже стало воно храмом Життя. Тому-то померло воно як смертне, та ожило воно завдяки Життю, що у нім, й ознакою воскресіння служать діла.

32. ¹ Якщо ж не вірять, що він воскрес, позаяк не бачать його, то гляди: невіруючі заперечують те, що природне. Бо прикметою Бога є бути невидимим, а пізнається він з діл, як

і сказано вище.² Отож, якщо б не було діл, то слушно не вірять вони тому, що не бачено, а якщо діла звивають і явно доказують, то навіть зумисно заперечують життя у воскресінні, що таке очевидне? Бо якщо й ушкоджені в них розумові здібності, але й навіть зовнішніми змислами можна бачити безперечно Христову силу і Божество (пор. *Рим* 1,20).³ Позаяк і незрячий, якщо не бачить сонце, але принаймні відчувачи його теплоту, знає, що є сонце над землею. Так і суперечники, якщо й іще не вірують, будучи ще сліпими щодо істини, але принаймні пізнаючи силу, [дивлячись] на інших, які вірують, нехай не заперечують Христове Божество і вчинене ним воскресіння.⁴ Бо очевидно, що, якщо мертвим є Христос, то не виганяв би він демонів і не розоряв би ідолів, бо мертвого не слухались би демони. Якщо ж вони виганяються явно іменем Христовим, то очевидно, що Він не мертвий, тим паче тому, що демони, бачачи й те, що люди не бачать, змогли би знати, чи мертвий Христос, і аж ніяк би не слухалися його.⁵ Нині ж оте, в що не вірують нечестиві, демони бачать, що Він – Бог, і тому тікають та припадають до нього, кажучи те, що й проказали, коли був він у тілі: «Знаємо бо, хто ти: Святий Божий!» (*Мк* 1,24; *Лк* 4,34), і: «Ах, що тобі і нам, Сину Божий? Прошу тебе, не муч мене!» (*Мт* 8,29; *Мк* 5,7).⁶ Якщо, отже, демони визнають, і діла свідчать щодня, то мало би бути очевидно, і нехай ніхто перед істиною несовісним не буде, що воскресив тіло своє Спаситель, і що Він – істинний Син Божий, оскільки справді є від самого Отця, будучи його власним Словом, Мудрістю і Силою, який наприкінці часів задля спасіння всіх узяв тіло і навчив світ про Отця, а смерть він знищив, усім же подав нетління через обітницю воскресіння, воскресивши власне тіло як первісток воскресіння (пор. *ІКр* 15,20), появивши його знам'ям перемоги над смертю та над її тлінням у знаменні хреста.

Спростування юдеїв

33. ¹ Коли ж це так, і ясним є доказ воскресіння тіла та здобутої Спасителем перемоги над смертю, нумо ж спростуємо невірство юдеїв та насмішку греків. ² Бо тому, мабуть, юдеї не вірять, а греки насміхаються, що просувають аргумент про негожість хреста й вочоловічення Слова Божого; проте над одними і другими наша бесіда не забариться досягти успіху, тим більше, що вона має очевидні докази проти них. ³ Юдеї невіруючі мають спростування з Писань, які й самі читають, адже від початку до кінця кожна богонатхненна книга прямо про це взиває, як і самі виречення вповні ясні. Бо пророки здавна передрікали про чудо щодо Діви і про народження від неї, мовлячи: *Ось, Діва матиме в утробі й породить Сина, і дадуть йому ім'я Еммануїл, що значить: З нами Бог (Мт 1,23; Іс 7,14)*. ⁴ Мойсей же, справді великий і визнаваний ними істинним, слово про вочоловічення Спасителя визнавши за важливе та признавши істинним, виклав його, мовлячи: *Зійде зізда з Якова, і чоловік з Ізраїля, і розіб'є моавських князів (Чис 24,17)*. І знову: *Які гарні твої дома, Якове, і твої шатра, Ізраїлю. Наче діброви тінисті, і наче сади при ріках, і наче шатра, які розбив Господь, наче кедри вздовж води. Вийде чоловік з його сімені і пануватиме над численними народами (Чис 24,5-7)*. І знову Ісая мовить: *Перш, ніж пізнає дитина прикликати батька або матір, візьме силу Дамаску і самарійська добич перед царем ассирійським (Іс 8,4)*. ⁵ Вони передвіщають, що справді явиться чоловік.

А що Господом усіх є Грядущий, знову-таки передрікають вони, мовлячи: *Ось Господь сидить на легкій хмарі і прийде у Єгипет, і затрясуться єгипетські кумири (Іс 19,1)*. Бо і звідтам його кличе Отець, мовлячи: *З Єгипту я покликав мого сина (Мт 2,15; Ос 11,1)*.

34. ¹ Не замовчувано теж і про його смерть, але дуже виразно про це оповіщено у божественних Писаннях. Бо [пророки] не побоялися вказати теж і причину смерті, що не заради себе, але заради безсмертя та спасіння усіх він терпить, а також [пророки оповістили] про злочинний замір юдеїв та про їх знущання над ним, щоб ніхто з юдеїв необізнаним не був із тим, що діється, та не був збитий з пантелику. ² Отож, кажуть пророки: *Чоловік у ранах суцїй, і відає терпіти муку, бо відвернулося лице його, зневажений і його нізащо мали. Він гріхи наші несе і за нас страждає; і ми гадали, що він – у болі, і в ранах, і в біді. Він же поранений був через гріхи наші і мучений був через беззаконня наші; кара примирення нашого на ньому, його ранами ми вилікувані (Іс 53,3-5)*. Будь захоплений чоловіколюб'ям Слова, бо задля нас він зневажений, щоб ми були у честі. Мовить бо [пророк]: *Усі, як вівці, ми заблукали; людина схибила з дороги своєї; і Господь видав його через гріхи наші, а він під час катування не розтуляє уст. Як вівця ведена на заклання і як агнець перед тим, що стриже його, безголосий, так він не відкриває уст своїх; у пониженні його суд над ним відбувся (Іс 53,6-8; Ді 8,32-33)*. ³ Відтак, щоб хтось не сприйняв його за звичайну людину із-за страждань, Писання запобігає [таким] людським підозрам й описує його надзвичайну силу та неподібність [його Божої] природи до нас, кажучи: *А рід його хто оповість? Бо забирається з землі життя його. Через беззаконня народу ведено його на смерть. І дам злочинців на місце погребення його, і багатих на місце смерті його. Бо він*

не вчинив беззаконня, ані не знайдено обмани в його устах. І Господь бажає цілитися його від ран (Іс 53,8-10).

35. ¹ Але, можливо, про смерть пророцтво почувши, бажаєш довідатися вказівки на хрест. Бо й про це не промовчують, але вельми виразно об'явили святі. ² Адже Мойсей перший велегласно провіщає, кажучи: Побачите *Життя* ваше, яке висить перед очима вашими, і ви б ніяк не повірили (*Втор 28,66*). ³ Та й пророки після нього знову-таки свідчать про це, мовлячи: *Я ж як агнець незлобивий ведений на заклання, я й не відав, що проти мене задумали лихе, кажучи: Прийдіть, і вкладемо дерево у хліб його, і вигубимо його з землі живих (Єр 11,19)*. ⁴ І знову: *Пробили руки мої і ноги мої, почислили всі кості мої, розділили ризи мої між собою і на одягу мою кинули жереб (Іс 21,17-19, LXX; Йо 19,24)*. ⁵ А смерть у спосіб піднесення вгору і на дереві, не інша яка би була, як хрест; і знову-таки у жодному способі смерті не пробиваються руки і ноги, як тільки на хресті. ⁶ А оскільки з приходом Спасителя і всі народи звідусіль почали Бога визнавати, то й цього не полишили невказаним [пророки], але є і про це згадка у святих Писаннях. Бо мовить [Писання]: *Буде корінь Єссея, і воскреслий, щоб володіти народами, на нього народи надіятимуться (Іс 11,10)*. Ці нечисельні [уривки] – на доказ того, що сталося. ⁷ Усе Писання наповнене спростуванням невірства юдеїв. Бо хто коли-небудь із згаданих у божественних Писаннях праведників, святих пророків і патріархів від діви єдиної одержав тілесне народження? Або яка жінка без чоловіка була самодостатньою для утворення людини? Хіба Авель не народився від Адама, а Енох – від Яреда, Ной – від Ламеха, і Авраам – від Тари, Ісаак же – від Авраама, і Яків – від Ісаака? Хіба Юда – не від Якова, а Мойсей та Аарон – не від Авраама? Хіба Самуїл не від Елкани народився, Давид – не від Єссея, Соломон – не від Давида,

Єзекиа – не від Ахаза, Йосія – не від Амоса, Ісая – не від Амоса, Єремія – не від Хелкії, Єзекиїл – не від Вузі? Хіба не кожен мав батька причиною свого народження? Хто, отже, від діви єдиної був народжений? Через те й дуже дбає пророк, щоб вказати на це. ⁸ А чиєму народженню передувала зоря на небесах і світові вказала на народженого? Бо Мойсея після народження переховували батьки; а про Давида не чути було в сусідстві, позаяк і великий Самуїл про нього не знав, але розпитував, чи є ще син у Єссея; Авраам же став знаним ближнім вже після того, як став великим. А свідком народження Христа не людина була, але зоря явлена на небі, звідки і сходив Христос.

36. ¹ Хто ж із абиколи булих царів *перш, ніж зміг прикликати батька або матір* (Іс 8,4) зацарював та захопив трофеї ворогів? Хіба Давид не тридцятилітнім став царем, і Соломон хіба не в юному віці зацарював? Хіба Йоас не у сім років вступив на царство (2Цр 12,1), і хіба не ще пізніше, у віці понад сім років, Йосія отримав владу? (2Цр 22,1). Але вони, будучи у цьому віці, усе ж могли *прикликати батька або матір*. ² Хто, отже, справді, царює чи не перед своїм ще народженням і забирає здобич з ворогів? (пор. Іс 8,4, LXX). Хто ж саме таким був Царем у Ізраїлі і в Юді, нехай скажуть юдеї, дослідивши ретельно, на якого б поклали надію всі народи і перебували б у мирі? Та й хіба радше народи не протидіяли їм звідусіль? ³ Бо заки твердо стояв Єрусалим, непримирима з ними ворожнеча була, і всі боролись проти Ізраїля, асирійці пригноблюючи, а єгиптяни переслідуючи, вавилоняни ж вторгаючись; і навіть дивно, що й сирійці, що з ними у сусідстві, проти них воювали. Давид хіба не воював з моавитянами і не відбивав сирійців, Йосія хіба не боронився від суміжних народів, Єзекиа хіба не боявся чванливості Санхе-риба, проти Мойсея хіба не воював Амалік, амореї хіба не

чинили опір Ісусу Навину, мешканці Єрихону хіба не шикувалися [проти нього] до бою? І взагалі, хіба було дружнє порозуміння в народів щодо Ізраїля? Отож, варта збагнути, хто є той, на кого народи покладають надію; бо він мусить бути, адже неможливо, щоб пророк сказав неправду.⁴ А хто зі святих пророків або з давніх патріархів зазнав смерті на хресті за спасіння усіх? Або хто був зраний та вбитий за зцілення всіх? А хто із праведників або з царів зійшов до Єгипту, і зішестя його поклало край єгипетським ідолам? Бо ж прийшов [туди] Авраам, та ідолопоклонство й далі над всіма панувало. Мойсей там народився, та не зменшилось там ані на трохи служіння зведених в оману.

37.¹ Кому ж із засвідчених у Писанні пробрили руки і ноги, або взагалі кого повісили на дереві, і хто помер на хресті за спасіння усіх? Бо Авраам на ложі, спочивши, помер; Ісаак же і Яків, також і вони, простерши ноги на ложі, померли. Мойсей й Аарон – на горі, Давид удома помер, ніякого злочинного заміру від народів не зазнавши. Хоч і розшукував за ним Саул, та неушкодженим він вирятовувався. Ісаїя був перерізаний пилою, та не був повішений на дереві; Єремія був зневажений, та не помер засудженим; Єзекиїл страждав, та не за народ, але на знак того, що має статися з народом.² А все ж вони, хоч і страждали, були людьми, як і всі, по подібності природи; а той, на кого вказують Писання, що він страждає за всіх, не просто людиною, але Життям усіх іменується, хоч і подібний був людям за природою. Бо каже [Писання]: Побачите *Життя* ваше, яке висить перед очима вашими (Втор 28,66) і: Рід його хто оповість? (Іс 53,8; пор. Ді 8,33). Бо, довідавшись, можна оповісти від початку про рід всіх святих, про кожного, хто він і від кого походить, а про того, хто є Життя, то божественні Писання зазначають, що рід його невідомий.³ Отож, хто є той, про кого говорять оце

Божественні Писання? Або хто є такий великий, що й пророки про нього так багато передвістують? Але ж нікого іншого [такого] у Писаннях не знаходимо, окрім спільного всіх Спасителя, Слова Божого, Господа нашого Ісуса Христа. Бо він є той, хто походить від Діви, і той, хто людиною на землі явився, і той, чий рід по плоті невідомий. Бо немає нікого, хто може назвати його батька по плоті, оскільки тіло його – не від мужа, але від Діви єдиної.⁴ Отож, як дехто може викласти родовід батьків Давида, і Мойсея, і всіх патріархів, так ніхто не може оповісти рід Спасителя за тілом по чоловічій лінії. Він є той, хто вчинив так, що й зоря вказала на його тілесне народження. Бо належало, щоб Слово, яке сходило з неба, мало й знамення на небі; і належало, щоб грядучого Царя створіння ясно пізнала вся земля.⁵ Адже ж він народжувався в Юдеї, і з Персії приходили поклонитись йому. Він є той, хто й перед тілесним явленням здобув перемогу над супротивними демонами та трофеї над ідолопоклонством. Тому звідусіль усі народи, зрікаючись вітцівського звичаю й ідольської безбожності, на Христа уже надію покладають і йому себе вручають, як і на власні очі оттаке можна побачити.⁶ Бо й не коли інакше безбожність єгиптян була припинена, як не тоді, коли Господь всього, немов на хмарині переміщуваний, тілом туди зійшов і знищив ідольську оману, усіх же до себе, а через себе до Отця, привів.⁷ Він є той, хто розп'ятим за свідків мав сонце, й створіння, і тих, що на смерть його привели; і смертю його спасіння всім сталось, і створіння усе відкуплене було. Він – Життя усіх і той, хто, немов вівця, за спасіння усіх у викупну жертву віддав на смерть своє тіло, хоч би юдеї й не вірили.

38.¹ А якщо вважають, що цього недостатньо, то принаймні нехай дадуть себе переконати з інших [пророцтв], які вони знову-таки мають у себе наявними. Бо про кого мовлять

пророки: *Явився я тим, що мене не шукали, мене знайшли ті, що про мене не питали; я сказав: «Ось я» до людей, які не прикликали моє ім'я; простягнув я руки мої до народу непокірного і бунтівничого (Іс 65,1-2; Рм 10,20-21)?*² Хто ж це явився? Можна б сказати юдеям: якщо це пророк, то нехай скажуть, коли він скривався, щоб згодом явитись; та й який це пророк, що з укриття явився і руки свої простягнув на хресті? Справді, це ніхто із праведників, а тільки Слово Боже, безплотним будучи по природі, задля нас у тілі явилось і за нас перенесло страждання.³ Якщо й навіть цього їм недостатньо, то нехай хоч іншими [пророцтвами] будуть осоромлені, бачачи доказ настільки ясний; бо мовить Писання: *Скріпіться, руки ослаблені і коліна розслаблені! Утіштеся духом, о малодушні! Скріпіться, не страхайтесь! Ось Бог наш судить; Він сам прийде і спасе нас; тоді відкриються очі сліпих і вуха глухих почують; тоді скочить кульгавий як олень, і ясним буде язик недоріких (Іс 35,3-6; Єв 12,12).*⁴ Що, отже, вони можуть сказати на це? Або як взагалі насмілюються й цьому противитись? Бо пророцтво вказує, що Бог приходить, а знамення дають пізнати й час пришествя його; позаяк оповіщають, що під час його божественного пришествя сліпі прозрівають, і криві ходять, і глухі чують, і ясним стається язик недоріких. Отож, нехай вони скажуть, коли відбувалися оттакі знамення в Ізраїлі або де діялось оттаке щось в Юдеї.⁵ Був очищений прокажений Нааман, але [жоден] глухий не почав чути, ані кривий ходити. Померлого воскресили Ілля і Єлисей, але не прозрів сліпий від народження. Справді, теж велика річ – воскресити померлого, але не таке [велике діло], як чудо Спасителя. Усе ж, якщо про прокаженого і про померлого [сина] вдовиці не промовчало Писання, то певна річ, якщо б сталося, що й кривий би почав ходити, і сліпий би прозрів, то слово [Писання] не упустило би об'явити й про

це. А оскільки промовчано про це у Писаннях, то ясно, що не ставалося такого раніш. ⁶ Отож, коли оце сталося, як не тоді, коли само Слово Боже у тілі явилось? Коли ж він явився, як не тоді, коли криві стали ходити, і недорікуваті стали ясно говорити, і глухі стали чути, і сліпі від народження прозріли? Тому ж і юдеї, які тоді це бачили, оскільки не чули, щоб таке сталося десь-колись іншим разом, казали: *«Одвіку нечувано, щоб хто-небудь відкрив очі сліпонародженому. Якби не був він від Бога – нічого не спроможен би був зробити!»* (Йо 9,32-33).

39. ¹ Та, можливо, й вони, не в змозі оспорювати очевидне, не будуть заперечувати нами написане, а твердитимуть, що й вони очікують сповнення пророцтв, та Бог Слово ще не прийшов. Бо оце то тут, то там безугавно повторюючи, не соромляться несовісні перед очевидним. ² Та щодо цього передовсім більш осоромлені будуть не нами, але наймудрішим Даниїлом, який сповіщає про теперішній час і про божественне пришествя Спасителя, мовлячи: *Сімдесят седмиць призначено для народу твого і для міста святого, доки не буде покладено край гріхові, і доки не будуть запечатані гріхи, і доки не зітруться неправди, і доки не спокутуються неправди, і доки не приведеється справедливість вічна, і доки не буде покладено печать на видіння і на пророка, і доки не буде помазаний Святий святих; і пізнаєш, і зрозумієш, від виходу слова про відмежування та відбудову Єрусалиму, аж до Христа Владики (Дан 9,24-25).* ³ Можливо, щодо інших [пророцтв], то вони могли б віднаходити хоч би якісь підстави і відкладати [сповнення] написаного до майбутнього часу. А на це що вони можуть сказати, або що вони можуть взагалі цьому протиставити? Позаяк оповіщено [тут] і про Христа, а також об'явлено, що Помазаний – не просто людина, але Святий святих, та й Єрусалим стоїть відбудований під час

пришестя його, і з цього часу припиняється пророк і видіння в Ізраїлі. ⁴ Помазаний був колись-то Давид, і Соломон, і Єзекия, але Єрусалим і країна й надалі стояли, пророки ж продовжували пророкувати: Гад, і Асаф, і Натан, а після них – Ісая, й Осія, й Амос, та інші. А все ж таки самі помазані звались святими людьми, та не святими святих. ⁵ Але якщо б вони покликались на [Вавилонську] неволю та й через те казали б, що Єрусалиму не було [тоді], то чи могли б це сказати теж про пророків? Адже коли в давнину народ до Вавилону зійшов, були тоді Даниїл й Єремія, пророкували ж Єзекиїл, і Аггей, і Захарія.

40. ¹ Отож, плетуть небилиці юдеї, відкладаючи [на майбутнє] те, що збулось отепер. Бо коли не стало пророка чи видіння в Ізраїлі, як не тепер, коли прийшов Христос, Святий святих? Адже це – знамення й велика ознака пришестя Слова Божого: ані Єрусалиму нема вже, ані пророк не постає, ані видіння не відкривається їм; та й це слушно цілком. ² Бо коли Об'явлюваний [уже] прийшов, то яка ще потреба була у об'явленнях? І коли Істина присутня, то яка ще потреба була у тіні? Бо для того й пророкували пророки, поки не прийшла сама Істина і той, хто відкупляє гріхи всіх. Тому-то і Єрусалим стояв стільки часу, щоб отоді заздалегідь обмислювати праобрази істини. ³ Проте, коли приходить Святий святих, то належало, щоб видіння і пророцтво було запечатаним, і щоб царство Єрусалиму перестало [існувати]. Бо до того часу були помазувані в них царі, поки не був помазаний Святий святих; та й Мойсей пророкує, що царство Юдейське стоятиме до пришестя Месії, мовлячи: *І не забракне князя з Юди, ані правителя із його стегон, доки не прийде той, кому уготовано, і він – очікування народів (Бт 49,10)*. ⁴ Тому-то й сам Спаситель проголошував, кажучи: *Закон і пророки пророкували до Йоана (Мт 11,13)*. Отож, якщо є нині у юдеїв

цар, або пророк, або видіння, то вони слушно відрікаються Христа, який [уже] прийшов. А якщо ані царя, ані видіння немає, але запечатане уже всяке пророцтво, і місто та храм захоплені, то чому вони поступають так нечестиво та відкидають [Христа]? Адже бачать вони те, що сталося, а Христа, який це учинив, вони відрікаються. Чому ж, бачачи й язичників, що облишають ідолів і на Бога Ізраїля через Христа покладають своє уповання, вони відрікаються Христа, який за тілом походить із кореня Єссеевого, і який вже царює? Бо якщо б язичники іншому богу служили, а не визнавали би Бога Авраама, й Ісаака, і Якова, і Мойсея, то слушно, що вони би знову-таки мали оправдання [казати], що Бог ще не прийшов. ⁵ А якщо язичники поклоняються Богу, який дав закон Мойсею та дав обіцянку Аврааму, і Слово його зневажили юдеї, то чому ж не пізнають, а радше чому умисно не додачають вони, що Господь, про якого пророкують Писання, засяяв у світі та явився у світі тілесно, у відповідності до того, як сказало Писання: *Господь Бог явився нам (Пс 117,27)*, і знову: *Він послав Слово своє і зцілив їх (Пс 106,20)*, і знову: *Не посланець, не ангел, але сам Господь спас їх (Іс 63,9)*? ⁶ Подібні ж вони на якогось безглузлого, що бачить землю освітлену сонцем, та заперечує [існування] сонця, яке її освітлює. Бо що ж більшого очікуваний ними, прийшовши, мав би зробити? Покликати народи? Та ж вони вже покликані. Може, покласти край пророку, царству й видінню? Та й це вже звершилось. Спростувати ідольську безбожність? Спростована вона вже й засуджена. Може, знищити смерть? Та вона знищена вже. ⁷ Отож, чого не звершив Христос із того, що мав учинити? Або що залишається несповненим, щоб радувалися нині юдеї й не вірували? Бо якщо, справді, як і бачимо достеменно, що ані царя, ані пророка, ані Єрусалиму, ані жертви, ані видіння у них немає, та й вся земля сповнена богознанням

(пор. *Іс* 11,9), і народи, полишивши безбожність, уже прибігають до Бога Авраама через Слово, Господа нашого Ісуса Христа; то мало би бути очевидним і для вкрай несовісних [юдеїв], що прийшов Христос, і просвітив усіх взагалі своїм світлом, і подав істинне й божественне вчення про Отця свого. ⁸ Отож, достатньо обґрунтовано можна спростувати юдеїв на основі цих та багатьох інших свідчень із божественних Писань.

Спростування язичників

41. ¹ А щодо греків, то дуже дивує, що висміюючи те, з чого не слід насміхатися, вони натомість не бачать, засліплені, своєї ганебності, коли приносять жертви каменю й дереву. ² Одначе слову нашому доказів не бракує; нумо ж застидаймо і їх розумними доводами, особливо тими, які й самі бачимо. Бо що у нас недоречного, або насміху гідного? Авжеж, чи не те, що звіщаємо ми, що Слово у тілі явилось? Але й самі вони погодяться, що сталося це не недоречно, якщо лиш будуть друзями істини. ³ Якщо, отже, заперечують зовсім, що є Слово Боже, то діють безглуздо, насміхаючись над тим, чого не знають. ⁴ А якщо допускають, що є Слово Боже, і що Воно – Повелитель усього, і що ним Отець творіння створив, і що промислом його світ просвічується, оживотворяється та існує, і що царює воно над усім, так що із діл промислу воно пізнається, а через нього Отець; то, прошу, поглянь, чи не помічають вони, що повертають насмішку проти себе самих. ⁵ Світ – це велике тіло, говорять грецькі філософи, і правду кажуть. Бо бачимо, що світ та частини його підлегли нашим чуттям. Отож, якщо у світі, який є тілом, є Слово Боже, і перебуває воно в усіх частинах світу та в кожній зокрема, то що тут дивного, або що недоречного, якщо ми вважаємо, що Слово перебувало і в людині. ⁶ Бо якщо недоречно бути в тілі йому взагалі, то недоречно було би перебувати йому і у світі, і своїм промислом усе просвічувати та приводити в рух, позаяк і світ є тілом. ⁷ А якщо це відповідно, щоб Слово пере-

бувало у світі, та щоб у вселенній воно давало пізнати себе, то також відповідно, щоб Слово явилось у людським тілі, і щоб ним тіло було просвічуване та діяльне. Бо й людський рід є частиною світу. І якщо це негоже, щоб частина стала його оруддям для пізнання Божества, то куди недоречніше би було, щоб він давав пізнавати себе за посередництвом цілого всесвіту.

42. ¹ Бо якщо ціле тіло людиною приводиться в дію і просвічується, то вважався б нерозсудливим той, хто вважав би за недоречне, що сила людська є теж в пальці ноги; адже допускаючи, що людина проникає та діє в цілому, він заперечує, що вона – і в частині; так само і той, хто допускає і вірить, що Бог Слово Боже є у всьому, і все ним просвічується і приводиться в рух, не може вважати за недоречне те, що Словом приводиться в рух і просвічується й одне людське тіло. ² Якщо ж на тій підставі, що людський рід – створений і з небуття походить, на їхню думку, не слід нам говорити про явлення Спасителя в людині, тоді вони заперечують Слово в творінні, бо й творіння з небуття до буття Словом постало. ³ А якщо, незважаючи на те, що творіння – створене, не недоречно Слову бути в нім, то значить не недоречно бути йому і в людині. Бо те, що можна помислити про ціле, те слід мислити їм і про частину. Бо, як я сказав раніш, частиною цілого є і людина. ⁴ Отож, не є анітрохи невідповідним Слову бути в людині, і щоб усе ним і в ньому було просвічуваним, і приводилось в рух, і жило, як і письменники їхні висловлюються, що *у ньому живемо, рухаємося й існуємо* (пор. Ді 17,28). ⁵ Що ж, врешті-решт, ми говорим смішного, якщо те, в чому є Слово, ужило воно як оруддя для свого появлення? Бо якщо б не було у ньому, то й не могло б його вжити. Якщо ж ми виклали вище, що Слово є у всьому та в кожній частині зокрема, то що тут неймовірного, якщо у чім воно є, у тому себе і являє?

⁶ Бо як усе Слово, перебуваючи силами своїми у кожному і в усіх та щедро все впоряджуючи, якщо б бажало через сонце, чи місяць, чи небо, чи землю, чи води, чи вогонь проголосити й дати пізнати себе і свого Отця, то ніхто б не сказав, що діяло воно недоречно, тому що усе враз охоплює Слово, і з усім та в кожній частині перебуває, і невидимо себе являє; так не було б недоречним, якщо б Слово, яке впоряджує усе та всесвіт оживотворяє, захотівши дати пізнати себе через людей, ужило людське тіло як оруддя для виявлення істин та пізнання Отця. Позаяк і людство є частиною цілого. ⁷ І як ум, будучи у цілій людині, виявляється через частину тіла, тобто через язик, і ніхто, звичайно, не каже, що через це сутність ума применшується, так Слово, будучи у всьому, якщо ужило людське оруддя, то це не мало би видаватися невідповідним. Бо, як я сказав раніш, якщо це невідповідно, щоб Слово ужило за оруддя тіло, то й невідповідно, щоб воно було у всесвіті.

43. ¹ Чому ж, – якщо б запитали, – не через інші, кращі, частини творіння Слово себе явило, і не ужило краще оруддя, як-от сонце, чи місяць, чи зорі, чи вогонь, чи ефір, але одну лиш людину? То нехай знають, що не для того, щоб себе показати, прийшов Господь, але для того, щобвилікувати та навчити страждених. ² Бо тому, хто хоче показати себе, властиво лиш явитись і вразити глядачів, а тому, хто лікує та навчає, властиво не просто прийти, але прийти на користь нужденним, і щоб потребуючі були в стані знести це явлення, щоб не збентежити самих нужденних тим, що понад потребу страждених, і щоб не сталося так, що явлення Боже не мало б для них ніякої користі. ³ Справді, жодне створіння не було спантеличене в поняттях про Бога, хіба лиш людина. Безперечно, що ні сонце, ні місяць, ні небо, ні зорі, ні вода, ні ефір не порушили порядок, але знаючи Слово, свого Створителя і Царя, перебувають так, як були створені; а тільки люди, відвернув-

шись від добра, відтак повігадували собі неіснуюче замість істини, і честь належну Богу та знання про нього присвоювали демонам та вирізьбленим в камені людям. ⁴ Оскільки злегковажити таку важливу річ було недостойним Божої благодості, а люди не змогли пізнати його, що править у цілому світі та провадить його, тому-то і слушно, що частину із цілого він бере собі за оруддя – людське тіло, та пробуває у ній, щоб коли в цілому його не змогли пізнати, то хоч би в частині пізнали його; і коли не змогли споглянути на невидиму його силу, то хоч би із подібного собі змогли вони розмислити й увидіти його. ⁵ Бо людьми будучи, через схоже тіло та через звершені ним Божі діла швидше і ближче зможуть пізнавати його Отця, розсуджуючи, що не людськими, але Божими є ним звершувані діла. ⁶ І якщо недоречно було, як вони вважають, щоб Слово давало пізнати себе через діла тіла, то знову-таки недоречно було б, щоб Слово давало пізнати себе із діл у всесвіті. Бо як будучи у створінні, Слово не стає частиною нічого зі створіння, але радше бере участь у всім силою своєю, так і жививаючи тіло за оруддя, до нічого тілесного воно не було причетним, але радше Слово освячувало теж тіло. ⁷ Бо якщо і Платон, яким захоплені греки, каже, що, світу творець, бачачи світ охоплений бурею і в небезпеці провалитися у місце неподобства, сівши до кормила Душі, допомагає й усі помилки виправляє (Платон, *Політик*, 273d-e); то що неймовірного кажемо ми, що, коли людство введено в оману, Слово «сіло» при ній, і явилось людиною, щоб охоплене бурею людство спасти від загибелі через своє управління та доброту?

44. ¹ Та, може, вони, осоромлені, і погодяться з цим, однак побажають твердити, що слід було Богу, що хоче повчити та спасти людей, повелінням єдиним вчинить це, а не, щоб його Слово діткнулося тіла, саме так, як він і зробив це колись,

коли з небуття творив світ. ² На цей їхній спротив справедливо було би сказати оце: давно, коли нікого ніде не було, необхідне було повеління і воля єдина для створення світу. А коли створена була людина, і треба було вилікувати не щось неіснуюче, а те, що було, то слушно було, щоб до тих, що вже були, Лікар і Спаситель прийшов на допомогу, щоб вилікувати те, що існує. Тому-то він стався людиною і людське оруддя ужив – тіло. ³ Тож якщо не в такий спосіб це мало статися, то як треба було прийти Слову, яке бажало ужити оруддя? Або звідкіля мало взяти воно це оруддя, як не з того, що вже створено та має потребу в його Божестві з причини подоби? Бо не щось неіснуюче потребувало спасіння, для чого достатньо було лиш веління, але вже створена людина перебувала у тлінні і загигала. Тому-то слушно, що Слово оруддя людське прекрасно ужило і у світі себе розгорнуло. ⁴ Відтак треба знати і те, що тління, яке настало, не іззовні тіла було, але прилучилось до нього, і треба було замість тління йому прищепити життя, щоб як у тілі сталася смерть, так у нім щоб настало й життя. ⁵ Отож, якби смерть іззовні тіла була, то іззовні повинно було настати і його життя. А якщо в тілі була уплутана смерть, і як зв'язана з ним, подужувала його, то треба було і життю з'єднатись із тілом, щоб тіло, зодягнувшись замість смерті в життя, з себе скинуло смерть. Інакше ж, якщо б Слово і з'явилося поза тілом, а не в ньому, то, хоча смерть, без найменшого сумніву, поконана би Словом була, позаяк не має сили смерть проти життя, проте зоставалося би у тілі прилучене до нього тління. ⁶ Тому-то слушно зодягнувся у тіло Спаситель, щоб тіло злучене з життям, більше не зоставалося у смерті як смертне, але як зодягнене у безсмертя, воскреснувши, уже пробувало безсмертним. Бо тіло, один раз зодягнувшись у тління, не воскресло б, якщо б не зодягнулось у життя; і знову-таки смерть сама по собі би не

з'явилася, якщо не у тілі; тому-то Слово зодягнулося в тіло, щоб, знайшовши смерть у тілі, знищити її. Бо як взагалі показав би Господь, що Він – Життя, якщо б не оживотворив мертовне.⁷ І як солома з природи своєї від вогню зотліває, та якщо хтось не допустить вогню до соломи, то хоч і не загоряється вона, але зостається й надалі уповні соломою; солома ж боїться загрози вогню, бо з природи своєї вогонь руйнівним є для неї; та якби хто зодяг солому у велику кількість азбесту, який, як оповідають, чинить опір вогню, то уже б вогню не боялась солома, захищена покровом вогнетривким;⁸ таким же чином можна сказати і про тіло, і про смерть: якщо б лише повеління не допускало до тіла смерть, то тіло нічим не менше й надалі було би смертним і тлінним по закону улаштування тілес. Але щоб не сталось цього, зодягнулося тіло у безтілесне Боже Слово, і таким чином ні смерті, ні тління уже не боїться, маючи життя за покров, і в ньому знищено тління.

45. ¹ Отож, слушно, що Слово Боже взяло на себе тіло і людське оруддя ужило, щоб і тіло оживотворити, і, як у створінні із діл воно пізнається, щоб так і в людині діяти та явити себе повсюди, не зоставляючи нічого позбавленим свого Божества та знання про себе. ² Бо знову кажу те саме, повторюючи раніш сказане, що Спаситель оце учинив, щоб, як усе досконало він наповняє, будучи присутнім, так і все щоб сповнилось знанням про нього, як мовить і божественне Писання: *Сповнена вся земля знанням Господа (Іс 11,9)*. ³ Бо як хтось бажає підвести свій погляд до неба, то бачить доброустрій його, а як не може глядіти на небо, а підіймає свій погляд лише до людей, то із діл бачить незрівнянну силу його над людьми і пізнає з-між людей сього єдиного Бога Слова. Як хтось повертався до демонів і цим наляканий, то бачить, що він виганяє демонів, і так приходить до висновку, що

Він – над ними Владика; як хтось поринув у природу води та вважає воду за бога, як приміром, єгиптяни вшановують воду, то бачить, що Він перемилює природу води, і так пізнається, що Господь – Творець її. ⁴ Якщо ж хтось і до аду зійшов і захоплений, як богами, героями, що туди зійшли, то, однак, бачить звершене воскресіння його та перемогу над смертю, і робить висновок, що і в отих лише Христос істинний Господь і Бог. ⁵ Бо до всіх частин сотворіння діткнувся Господь, і визволив усе від омани усякої та викрив її, як мовить Павло: *Роззброївши начала і власті, перемиг їх на хресті (Кл 2,15), щоб ніхто більше не зміг бути обманеним, але повсюдно знаходив істинне Слово Боже.* ⁶ Бо таким чином звідусіль вже оточена людина повсюдно, тобто на небі, у аді, в людині, на землі, розпросторене бачачи Божество Слова, уже не обманена відносно Бога, але йому єдиному поклоняється і через нього як слід пізнає Отця. ⁷ Отож, оцими нашими розумуваннями і греки справедливо будуть осоромлені; а якщо вони вважають ці доводи не достатньо сильними для свого осоромлення, то принаймні на основі явних фактів, що в усіх перед очима, нехай упевняться в наших словах.

46. ¹ Коли люди стали покидати служіння ідолам, як не відтоді, відколи прийшло посеред людей істинне Боже Бог-Слово? А коли у греків та повсюди замовкли і опустіли віщувальні, як не тоді, коли Спаситель явив себе аж до краю землі? ² А тих, кого поети звать богами й героями, коли почали вважати лиш за смертних людей, як не відтоді, відколи Господь знамення перемоги над смертю підніс і тіло, що взяв на себе, зберіг нетлінним, воскресивши його з мертвих? ³ Коли стали знехтувані демонська омана й шаленство, як не тоді, коли Слово – Божа Сила, Владика усіх і також над демонами, людської немочі ради зійшовши, на землі явився? А коли почали розтоптувати вміння та навчання магії, як не тоді, коли

Богоявлення Слова сталося посеред людей? ⁴ І взагалі, коли еллінська мудрість зробилась дурною, як не тоді, коли істинна Божа Премудрість на землі себе явила? Бо колись уся земля і кожен край в омані ідолослужіння були, і люди признавали богами не що інше як ідолів. Нині ж по всій землі люди zostавляють ідолоське марновірство, а прибігають до Христа, йому поклоняючись як Богу, а через нього пізнають і Отця, якого не знали [раніш]. ⁵ І що подивугідне, що хоч культу різні й численні були, і кожен край свого ідола мав, і той, кого звать вони богом, не в стані був перейти до сусіднього краю, щоб і тих, що в сусідстві, переконати, щоб почитали його, але заледве почитаний був і серед своїх; бо ніхто інший сусіднього бога не почитав, а кожен свого удержував ідола, вважаючи його паном над усіма; єдиний Христос – у всіх один, і тому самому поклоняються повсюдно; і те, чого не могла ідолоська неміч зробити, щоб хоч би поблизу живучих переконати, це звершив Христос, переконавши не лише тих, що поблизу, але й цілий світ загалом, поклонятися Господу одному і тому самому, а через нього Богу – Отцеві його.

47. ¹ Також колись усе повсюди сповнене було оманю віщувань, віщування у Дельфах, в Додоні, в Беотії, в Лікії, в Лівії, у Єгипті, в Кавірах, та й сама Піфія, за свої видіння були предметом захоплення у людей; а нині, відколи Христа проповідують повсюдно, припинилась і їхня знетяма, і більш немає уже серед них віщуна. ² Колись також демони баламутили людей примарами, наперед займаючи джерела, чи річки, чи дерева, чи каміння, і таким чином чарами вражали безумних. А нині, відколи Божественне явлення Слова сталося, марення їх припинилось. Бо тільки-но знамення хреста вживаючи, людина проганяє їхні омани. ³ Також колись тих, кого поети звали богами, Зевса, Кроноса, Аполлона та героїв, люди вважали за богів і, почитаючи їх, введені були в оману,

а тепер, відколи Спаситель явився посеред людей, стало зрозуміло, що оті – смертні люди, а єдиного Христа люди визнають Богом, Богом-Словом істинного Бога. ⁴ А що б сказав хтось про магію, якою вони так зачудовані? Перед пришествям Слова у єгиптян, халдеїв, індійців вона сильна та дієва була і вражала глядачів; а з пришествям Істини та з явленням Слова викрита стала й вона, і знищена остаточно. ⁵ А про грецьку мудрість та про велемовність філософів, думаю, що доводів ніхто і не просить від нас, адже це чудо – у всіх на очах: стільки написали грецькі мудреці і не змогли переконати хоч би небагатьох із країв, що поблизу, про безсмертя та про життя чеснотливе; єдиний Христос простими словами і через людей у промовах невірних по всій землі надзвичайно численні зібрання людей переконав нехтувати смертю, а роздумувати про безсмертне, і погорджувати дотепер, а звертати свій погляд до вічного, і вважати за ніщо славу на землі, а до єдиного безсмертя стреміти.

48. ¹ А оце нами сказане – не просто поверхові слова, але й самим досвідом підтверджується істина. ² Нехай бо ближче приступить всяк бажаючий та споглядає ознаки чесноти у дівах Христових та в юнаках, що додержуються ціломудрія, а віру в безсмертя нехай всяк споглядає у такому численному сонмищі його мучеників. ³ Нехай же приступить всяк бажаючий випробувати на досвіді вищесказане нами і перед самим маренням демонським, перед оманною віщуванням, перед магiчними фокусами нехай уживе знамення висміюваного ними хреста, прикликавши лиш ім'я Христове, і побачить, як із-за нього демони утікають, віщування припиняються, а всяка магія та чаклунство знищені. ⁴ Хто, отже, насправді і наскільки великий є цей Христос, який своїм іменем та присутністю все цілковито затінив та знищив, і єдиний – всемогутній над усіма, і всю землю сповнив своїм ученням? Нехай

же відказують греки, які вельми насміхаються і не червоніють.⁵ Бо якщо він – людина, то як одна людина перевершила силу всіх їх богів, і своєю силою появила, що вони – ніщо? Якщо ж кажуть, що він – маг, то як це можливо, щоб магом знищувалася всяка магія, а не, радше, зміцнювалася? Бо якби він брав верх над деякими магами, чи змагав би лиш одного, то справедливо би вважали вони, що сильнішим умінням він перевищує інших.⁶ А якщо взагалі над усякою магією і над самим іменем її хрест його здобув перемогу, то очевидно, що не маг є Спаситель, від якого, як від Владики, тікають і демони, прикликувані на допомогу іншими магами.⁷ Хто ж він насправді, нехай відказують греки, які тільки й стараються, щоб насміхатись. Може сказали б, що й він демоном був, а, отже, є сильним. Та ті, що казали б таке, наразились би вельми на насміх, знову-таки попередніми доводами можна осоромити їх. Бо як це можливо, щоб був демоном той, хто демонів виганяє?⁸ Бо якби він просто виганяв [деяких] демонів, то цілком би можна було подумати, що від князя демонів він має силу над нижчими [демонами], що і юдеї казали йому, бажаючи його зневажати (*Мт* 9,34; 12,24; *Мк* 3,22; *Лк* 11,15; *Йо* 8,48-52). А якщо всяке демонське шаленство віддаляється його іменуванням та виганяється, то очевидно, що і в цьому оманені вони, і так не є, як вони думають, щоб Господь наш і Спаситель Христос мав би демонську якусь силу.⁹ Отож, якщо не просто людина, і не маг, і не демон якийсь є Спаситель, але своїм Божеством знищив та затінив і вигадки віршописців, і оману демонську, і еллінську мудрість, то очевидно, і всі з цим погодяться, що він – воістину Син Божий, будучи Словом, і Премудрістю, і Силою Отця. Бо тому й діла його – не людські, але надлюдські, і слід уважати їх справді Божими, як на основі самих фактів, так порівнюючи їх із ділами людськими.

49. ¹ Хто ж бо з абиколи булих людей від діви єдиної утворив собі тіло? Або хто коли-небудь з людей зцілив недуги такі, як спільний Господь усіх? А хто відновляв те, чого бракувало з народження, і вчинив, щоб сліпий від народження бачив? ² Асклепій обоготворений в них за те, що вправлявся в мистецтві лікування і винаходив трави для страждених тілесно, [причому] не сам він їх виводив із землі, але відкривав їх за допомогою природознавства. Та що це у порівнянні з тим, що звершив Спаситель, адже не [просто] рану вигоїв він, але утворив те, чого [бракувало] від народження, та відбудував сотворіння? ³ Геракл як бог почитається в греків, бо до бою він став проти людей таких же як він та хитрістю знищив монстрів. Що це у порівнянні з тим, що звершило Слово? Адже воно виганяло недуги, і демонів, і саму смерть від людей. Діоніс почитається в них, бо пияцтва наставником був для людей. А Спаситель воістину Господь усього, який навчив ціломудрія, ними висміюється! ⁴ Та закінчим про це. Що ж [повідати] про інші чуда його Божества? Хто з людей, коли помирав, то затемнилось сонце, здригалась земля? Ось аж донині помирають люди і вже помирили справдавна; коли ось таке щодо них ставалося чудо? ⁵ Або ж, поминувши діяння його звершені в тілі, спом'яну оті, що по воскресінні тіла його: Чиє вчення з абиколи булих людей від краю до краю землі одне і те саме зміцніло по цілому світі, а тому на всю землю поширилось поклоніння йому? ⁶ Або ж, якщо лиш людиною є Христос, а не Богом Словом, як гадають вони, то чому не перешкоджають їхні боги, щоб поклоніння йому переходило в ту країну, де перебувають вони, але радше саме Слово, приходячи, ученням своїм припиняє служіння цим богам та осоромлює марення їхні?

50. ¹ Багато до Нього було царів і тиранів землі, багато в халдеїв, як передає історія, і в єгиптян, і в індійців було мудреців і магів; хто ж коли-небудь із них, не кажу вже по смерті, але й ще за життя зміг бути таким могутнім, щоб ученням своїм цілу землю сповнити і відвести від ідолоського марновірства таку многоту [людей], як наш Спаситель до себе навернув від ідолів? ² Грецькі філософи з майстерністю переконувати та з красномовством написали багато; а що ж вони доказали настільки, наскільки доказав хрест Христа? Бо до кончини їх умовиводи їхні звучали переконливо, але й за те, що вони вважали за дійсне, при житті борню вели між собою, й одні проти других силкуючись, завзято сперечались. ³ А Слово Боже, що найбільш дивовижно, простішими словами повчивши, знаменитих мудреців затінило, і вчення їхні усунуло, усіх до себе потягаючи, свої ж церкви наповнило; і справді подиву гідно, що зійшовши на смерть як людина, він мудреців веломовність про ідолів знищив. ⁴ Чия бо коли смерть прогнала демонів? Або чиєї коли смерті устрашилися демони, як смерті Христової? Де бо прикликається ім'я Спасителя, звідтам всякий демон виганяється. А хто настільки віддалив від людей душевні пристрасті, що блудники живуть у ціломудрії, а людиновбивці більше не беруть до рук меча, а раніш сковані слабодухістю стають мужніми? ⁵ І взагалі, хто переконав варварів та мешканців країв поганських угамувати в собі шал, а стати налаштованими до миру, як не віра Христова й знамення хреста? А хто інший настільки запевнив людей щодо безсмертя, як хрест Христовий і воскресіння тіла його? ⁶ Бо хоч всіляку неправду вигадували греки, однак не змогли уявити собі воскресіння своїх ідолів, зовсім не помишляючи, що це взагалі можливо, щоб після смерті тіло знову існувало; й оцим особливо можна доказати їм, що саме так мислячи, вони викрили неміч свого ідоло-

вірства, а Христові надали нагоду, щоб і з цього всі пізнали Сина Божого.

51. ¹ Хто, отже, з людей після смерті чи загалом за життя повчив про дівство, а не вважав, що чеснота ця є неможливою в людях? Та Спаситель наш і Цар усіх Христос настільки всемогутній у навчанні про дівство, що й діти, що ще не досягли законного повноліття, понад закон складають обіт дівства. ² Хто коли з людей зміг обійти так багато [країн]: дійти до скіфів та до ефіопів, чи до персів, вірмен, готів, чи до народів званих заокеанними, чи до тих, що за межами Гірканії, чи взагалі до єгиптян та халдеїв, поринулих у магії, надзвичайно забобонних та нором лютих, і проповідувати досконало про чесноту та ціломудріє, і проти ідоловірства, як Господь усіх, Сила Божа, Господь наш Ісус Христос, ³ який не лише через своїх учеників проповідував, але і зм'якшив серця людей, щоб лютість норому перемінили, і вітцівських богів більш не почитали, але його щоб пізнавали і через нього Отцеві поклонялись? ⁴ Бо раніш, коли поклонялися ідолам, греки і варвари воювали між собою та й жорстокими були і до єдинокровних. Бо неможливо було взагалі комусь перейти ні сушею, ні морем, не озброївши руки мечем, з причини непримиримої взаємної борні. ⁵ Та й увесь устрій життя їх проходив збройно, і меч був для них замість жезла й усякої оборони основою; хоча, як я раніш сказав, і поклонялись вони ідолам, і демонам учиняли жертвоприношення, та однак жодне ідолське марновірство не в силі було перевиховати так [люто] налаштованих. ⁶ А коли перейшли вони до вчення Христового, саме тоді, дивовижно, немовби дійсно скрушеними серцем стали, і жорстокість кровожерливу відклали, і більше не налаштовані вороже, а все у них у мирі, і приятельсь серцю їх вже любя.

52. ¹ Хто, отже, оте учинив, або хто поєднав у мирі тих, що ненавиділи один одного, як не возлюблений Син Отця, спільний Спаситель усіх Ісус Христос, який з любові своєї перетерпів усе заради нашого спасіння? Бо і здавна пророковано було про мир установлений ним, як каже Писання: *Вони перекують свої мечі на рала, а списи свої на серпи, і народ на народ не буде меча підіймати, і не вчитимуться більше воювати (Іс 2,4)*. ² І дійсно не є неймовірним таке, адже і нині варвари з природи норовом люті, ще приносячи жертви своїм ідолам, лютують один проти одного, і без мечів ані години перебувати не зважаються. ³ А коли слухають учення Христового, зараз же замість війни за землеробство беруться, а замість мечами руки озброювати, до молитов їх простягають, і взагалі, замість воювати між собою, уже проти диявола і проти демонів озброюються, ціломудрієм та чеснотою душі їх перемагаючи. ⁴ А це є ознакою Божества Спасителя: те, що люди не могли навчитися у ідолів, цього навчилися від нього; а це є немалим доказом безсилля та нікчемності демонів й ідолів. Бо демони, знаючи своє безсилля, саме тому й зіштовхували здавна людей воювати між собою, щоб припинивши борню один проти одного, не повернулись вони до боротьби проти демонів. ⁵ Певна річ, що не воюючи між собою, навчені Христом, поведженням своїм та чеснотливими вчинками вони отаборюються проти демонів, виганяють їх, а над їхнім вождем дияволом насміхаються, адже в юності вони живуть у ціломудрії, у спокусах – витривалі, у скорботах – терпеливі, зневаги переносять, не бідкаються, коли чогось їх позбавляють, і що справді подивугідне, що навіть нехтують смертю та стають мучениками Христовими.

53. ¹ Також скажу і про ще одну вельми чудову ознаку Божества Спасителя: хто коли, проста людина, чи маг, чи тиран, а чи цар, самотужки зміг поразити так багатьох, та ще й тоді,

коли і всі види ідолопоклонства, і все демонське воїнство, і всяка магія, і всяка еллінська мудрість настільки в силі були, і ще процвітали, і всіх вражали, хто коли зміг протиборствовать і в одну мить протиставитись їм усім, як наш Господь, істинне Слово Боже, який невидимо викриваючи оману кожного, єдиний від усіх них відбирає всіх людей, а тому ті, що поклонялися ідолам, уже їх розтоптують, а ті, що захопились магією, спалюють [чаклунські] книги, мудреці ж віддають над усім перевагу тлумаченню Євангелій. ² Бо кому колись поклонялися, цих зоставляють, а над ким насміхались як над розп'ятим, тому поклоняються, визнаючи його Христом Богом! І ті, яких вони називали богами, виганяються знаменням хреста, а розп'ятий Спаситель у всьому світі проголошується Богом і Сином Божим. І богів, яким [колись] поклонялися, [нині] греки відкидають, як поганих, ті ж, що приймають Христове вчення, провадять життя у більшому ціломудрії, аніж оті [боги]. ³ Отож, якщо оці та подібні діяння є людськими, то нехай доведе, хто охочий, що таке вершили і раніше, та нехай [нас у цьому] переконає. А якщо ці діяння не людськими, але Божими, виявляються і такими є, то чому так нечесливо поступають невіруючі, не визнаючи Владику, який оце звершив? ⁴ Бо вони в подібному стані, як той, хто з діл сотворіння не пізнає їх Створителя Бога. Бо якщо б із могутності його над світом пізнавали його Божество, то пізнали би, що й діла Христові звершувані в тілі не є людськими, але ділами Спасителя всіх, Слова Божого. А пізнаючи оте, як мовив Павло: *не розп'яли б вони Господа Слави (1Кр 2,8)*.

54. ¹ Отож, як бажаючий бачити Бога невидимого по природі, якого сприйняти зором абсолютно неможливо, із діл усвідомлює та пізнає його, так і той, хто умом не зрить Христа, принаймні з діл [звершених Христом] у тілі нехай пізнає його, і нехай дослідить, чи людськими є [ці діла], а чи Божими. ² І якщо вони – людські, то нехай насміхається, а якщо

розпізнає, що не людські, а Божі [діла оці], то нехай не сміється над тим, з чого не можна сміятися, але радше нехай подивляється, що через таку ось просту дійсність нам було явлено божественне, і через смерть прибуло до всіх безсмертя, і через вочоловічення Слова пізнано промисел над усіма та Вершителя його і Творця – само Слово Боже. ³ Бо Воно вочоловічилось, щоб ми стали обоженими, і Воно явило себе через тіло, щоб ми здобули поняття про невидимого Отця, і Воно перетерпіло наругу від людей, щоб ми успадкували нетління. Бо само Воно анітрохи не зазнавало шкоди, будучи безстрашним, і нетлінним, і Самим Словом, і Богом; а людей страждених, заради яких те [все] перетерпіло, у своїм безстрасті Воно охороняло і спасало. ⁴ І взагалі, заслуги Спасителя звершені через його вочоловічення – такі [великі] і настільки численні, що якщо хтось захотів би їх описати, то уподібнився би до тих, що звертають свій погляд на морську широчінь та хочуть порахувати хвилі морські. Бо як неможливо очима охопити всі хвилі, позаяк [щораз то] наступні [хвилі] перевищують [можливості] сприйняття того, хто пробує [їх порахувати], так і тому, хто хоче охопити всі заслуги Христа [звершені] в тілі, неможливо навіть збагнути все [це] розумом, позаяк численніші ті, що перевищують його розуміння, аніж ці, які він думає, що охопив. ⁵ Отож, краще не [братися] оповідати про все, що постає перед очима, чого навіть частину ніхто вповісти не може, але ще одне [чудо] [слід] згадати і полишити тобі подивляти усе [це]. Бо все однаково дивовижно, і куди б хто не глянув, захоплений звідусіль, бачачи Божество Слова.

55. ¹ Отож, услід за вищесказаним, важливо, щоб ти дізнався і поклав собі за основу [ось] це, що я [ще досі] не звівив, і щоб ти був зачудований вельми: відколи Спаситель прийшов, ідолопоклонство вже не посилилось, а те, що є, зменшується і мало-помалу припиняється; та й еллінська мудрість

більше не прогресує, а та, що є, уже зникає; і демони вже не вводять в оману мареннями, віщуваннями і чаклуваннями, а як тільки наважуються і намагаються, то – осоромлені знаменням хреста.² Та й взагалі, дивись як вчення Спасителя повсюди поширюється, а всяке ідолопоклонство і все, що протидіє вірі Христовій, з кожним днем маліє, слабне і пропадає. І таким чином, бачачи [це], поклонися Спасителю *над усім* (Рм 9,5) і могутньому Богу Слово, а засуджуй те, що меншає і зникає завдяки йому.³ Бо як з появою сонця темрява не має вже сили та, якщо й десь зостається, то проганяється, так, відколи настало божественне явлення Слова Божого, не має вже сили ідолоська темрява, а всі частини світу повсюдно освітлювані ученням його.⁴ І якщо хтось царює, а не появляється у краю якомусь, але [ввесь час] перебуває у себе, у своєму домі, то нерідко бунтівники якісь, зловживаючи його відсутністю, проголошуючи себе [царем], і, прибираючи [царський] вигляд, кожен баламутить простодушних мовбито цар, і так люди спантеличені [царським] званням, чуючи, що є цар, та не бачачи його через те, що аж ніяк не можуть усередину дому [його] увійти; а коли прибув би й явився справдешній цар, то тоді обманці бунтівники викриваються його присутністю, а люди, бачачи справдешнього царя, покидають тих, що передше їх пантеличили;⁵ так само демони колись вводили в оману і людей, Божу честь собі присвоюючи, та відколи Слово Боже явилось у тілі та дало пізнати нам Отця свого, саме відтоді обман демонів зникає та припиняється, а люди, звертаючи погляд на істинного Бога Слово Отця, покидають ідолів і вже визнають істинного Бога.⁶ А це є ознакою того, що Христос – Бог Слово та Сила Божа, оскільки людське припиняється, а слово Христове перебуває, то очевидно усім, що те, що припиняється, – тимчасове, а той, хто перебуває, – Бог і Син Божий, істинне єдинородне Слово.

Заклик ДО ЖИТТЯ В ЧЕСНОТІ

56. ¹ Оце ж тобі від нас нехай буде оповіщено в кількох словах, наскільки [потрібно] для вивчення першооснов та для окреслення віри Христової і його божественного до нас пришествя, о христоролюбивий чоловіче, а ти на цій підставі, якщо б мав нагоду читати тексти Писань, щиро роздумуючи над ними, то пізнаєш із них досконаліше та ясніше точний смисл того, що ми оповіли. ² Бо Писання через мужів богословів Богом виречені та записані. Ми ж, навчившись від богословів-учителів, які читають Писання оці та стали свідками Христового Божества, передаємо оце і твій знаттєлюбності. ³ А дізнаєшся також про друге його знову до нас славне і воістину божественне пришествя, коли приходить Христос уже не в приниженні, але у славі своїй, уже не в упокоренні, але у величі своїй, уже не перетерпіти страждання, але врешті всім принести плід Хреста свого, тобто воскресіння й нетління; і вже не засуджений, але Він буде судити усіх згідно з тим, що кожний зробив, як був у тілі: чи добре, чи зле (пор. 2Кр 5,10), тоді для добрих уготовано Царство Небесне, а для тих, що скоїли зло, – вогонь вічний і темрява кромішня. ⁴ Бо так і сам Господь мовить: *Кажу вам: Віднині побачите Сина Чоловічого, який сидітиме праворуч Всемогутнього і йтиме на небесних хмарах у славі Отця (Мт 26,64).* ⁵ Тому-то властиво і спасенним є слово, яке приготує нас на цей день і мовить: *Будьте готові й чуйте, бо [Син Чоловічий] прийде тієї години, що про неї ви не знаєте (Мт 24,42; 24,44).*

Бо за словом блаженного Павла: *Всім нам треба з'явитися перед судом Христовим, щоб кожний прийняв згідно з тим, що зробив, як був у тілі: чи добре, чи зле* (2Кр 5,10).

57. ¹ Але для дослідження та правильного пізнання сказаного в Писаннях, необхідні добре життя, чиста душа і згідно вчення Христа чеснота, щоб поступаючи у чесноті, ум став у змозі досягнути того, до чого спрямований, і збагнути [сказане в Писаннях], наскільки можливо людській природі розуміти про Слово Боже. ² Бо без чистого мислення та без наслідування життя святих ніхто не зміг би збагнути слова святих. ³ Бо подібно як хтось забажав би споглядати сонячне світло, то він, звичайно, протре та прояснить око, очищаючи себе мало не на подобу того, що прагне [споглядати], щоб таким чином око, ставши світлом, побачило сонячне світло; або подібно як хтось захотів би побачити [якесь] місто чи край, то він, звичайно, приходять у місце [оте] для оглядин; так і тому, хто прагне думку богословів збагнути, належить спершу змити та омийти душу [праведним] життям, і самих святих досягнути через уподібнення до їхніх учинків, щоб, уподібнившись до них способом життя свого, ясно збагнути і те, що Бог їм відкрив, і врешті, як злученим з ними, уникнути гріховної небезпеки та вогню за гріхи у день судний, а одержати те, що уготоване святим у Царстві Небесному, *чого око не бачило, ані вухо не чуло, ані на думку людині не спало, отаке наготував Бог тим, що живуть у чесноті і тим, що люблять Бога* (1Кр 2,9) і Отця у Христі Ісусі Господі нашім, через якого і з яким Самому Отцю разом із Самим Сином у Святому Дусі, честь, і влада, і слава на віки віків. Амінь.

Зміст

Вступ.....	3
Сотворення і падіння людини.....	7
«Дилема» перед Богом.....	14
Перемога над смертю і дар нетління.....	17
Відновлення людини на образ Божий.....	21
Об'явлення Божества Слова Божого через чуда.....	29
Ізбавління людини через смерть Спасителя.....	33
Воскресіння Христове і дар нетління.....	41
Спростування юдеїв.....	49
Спростування язичників.....	60
Заклик до життя в чесноті.....	77

РЕЛІГІЙНЕ ВИДАННЯ

Св. Атанасій Великий

Бесіда про вочоловічення Слова і про його явлення нам за тілом

Технічний редактор Галина Горбачук

Підписано до друку 11.06.18. Формат 60х84 1/16.
Папір офс. Офс. друк. Ум.-друк. арк. 4,7. Ум. фарбовідб. 5,6. Обл.-вид. арк. 3,2.
ТзОВ Видавництво «Свічудо» (Свідоцтво серії ДК №1651 від 15.01.2001 р.)
79008, м. Львів, а/с 808, вул. Винниченка, 22. Тел./факс: (032) 240-35-08
e-mail: post@svichado.com, url: www.svichado.com

Віддруковано згідно з наданим оригінал-макетом у друкарні ТзОВ «Зерцало»
(Свідоцтво серії ААВ № 219930 від 30.01.2013 р.)
вул. Січових стрільців, 35а, с. Кртошин, Пустомитівський р-н, Львівська обл.

У серії «Джерела Християнського Сходу»

побачили світ:

- 1.** Теодор Студит. **Поучення**
- 2.** **Мистецтво молитви.** Упорядник ерм. Харитон
- 3.** Никодим Святогорець. **Невидима боротьба**
- 4.** Григорій Ниський. **Життя Мойсея**
- 5.** Авва Доротей. **Поучення і послання**
- 6.** **Щірі розповіді прочанина своєму духовному отцеві**
- 7.** Йоан Золотоустий. **Про священство**
- 8.** **Дідахе**
- 9.** **Християнське життя за Добротолюбієм**
- 10.** **Києво-Печерський Патерик**
- 11.** Теофан Затворник. **Про покаяння**
- 12.** Микола Кавасила. **Життя у Христі**
- 13.** Дмитро Туптало. **Лік духовний**
- 14.** Василій Великий. **Гомілії**
- 15.** **Древній патерик**
- 16.** Василій Великий. **Морально-аскетичні твори**
- 17.** **Святі отці про молитву та духовну тверезість**
- 18.** Теофан Затворник. **Нагадування всечесним монахиням про те, чого від них вимагає чернецтво**
- 19.** Микола Кавасила. **Пояснення Божественної літургії**
- 20.** Йоан Золотоустий. **Похвали святому апостолові Павлові**
- 21.** Кирило Єрусалимський. **Містагогійні катехизи**
- 22.** Ориген. **Про молитву**
- 23.** Григорій Ниський. **Про блаженства**
- 24.** Максим Ісповідник. **Тлумачення Господньої молитви. Містагогія**
- 25.** **Ліствиця**
- 26.** Роман Сладкопівець. **Кондак про десять дів**
- 27.** Роман Сладкопівець. **Кондак про відречення Петра**
- 28.** Теофілакт Болгарський. **Тлумачення святого Євангелія від Матєя**
- 29.** Роман Сладкопівець. **Кондак про Йосифа**
- 30.** Роман Сладкопівець. **Кондак про спокусу Йосифа**